

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет психології, здоров'я людини та спорту
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи

СОЛОМКО НАТАЛІЯ АНТОНІВНА

**«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З
ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УКРАЇНІ»**

Освітня програма «Соціальна робота»
Спеціальність І10 Соціальна робота та консультування
Галузь знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Студентки IV курсу групи СР-41
денної форми навчання

Науковий керівник:
доцент, к. пед. н.
Остапчук Микола Васильович

Рівне, 2026

РЕФЕРАТ
кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»
Соломко Наталія Анатолівна
«Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в Україні »

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботистановить 81 сторінки, з якої обсяг основного тексту – 65 сторінок. Робота містить додатки на 8 сторінках. Список використаних джерел налічує 59 джерел на 7 сторінках.

Об'єкт дослідження — система соціально-педагогічної роботи з дітьми сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах сучасної України.

Предмет дослідження — особливості, форми, методи та вікова специфіка соціально-педагогічної підтримки та соціалізації вихованців інтернатних закладів.

Мета роботи — теоретично обґрунтувати та дослідити особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами, виявити специфічні потреби вихованців різних вікових груп в умовах школи-інтернату та визначити роль соціального педагога у процесі їхньої успішної соціалізації та розвитку життєвих навичок.

Емпіричні методи дослідження: метод теоретичного аналізу наукових джерел; контент-аналіз нормативно-правової бази; методи діагностики особистості: спостереження за поведінковими реакціями вихованців, бесіди, анкетування для виявлення рівня самооцінки та готовності до самостійного життя.

Емпірична база дослідження: ОБЛАСНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ЛЦЕЙ В С. ОЛЕКСАНДРІЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ. У дослідженні взяли участь вихованці різних вікових категорій (молодший шкільний, підлітковий та юнацький вік).

В основній частині досліджено соціально-педагогічний портрет сучасної дитини-сироти в Україні, проаналізовано негативний вплив явища емоційної депривації та соціального сирітства при живих батьках на розвиток особистості.

Розглянуто трансформацію державної політики від інституційного догляду до сімейно-орієнтованих форм виховання. Особливу увагу приділено диференціації потреб вихованців: формування базової довіри до світу у дітей 6-10 років,

підтримки самоідентифікації у підлітків 11–14 років та підготовки до самостійного життя старших підлітків 15–18 років. Визначено роль соціального педагога у формуванні життєвих навичок вихованців як основного фактора їхньої успішної інтеграції в суспільство.

Ключові слова: діти-сироти, соціально-педагогічна робота, школа інтернат, вікові потреби, соціалізація, життєві навички, деінституціоналізація.

ABSTRACT

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references, and appendices. The total volume of the bachelor's thesis is 81 pages, of which the main text comprises 65 pages. The paper includes appendices totaling 8 pages. The list of references contains 59 sources and covers 7 pages.

The object of the study is the system of social and pedagogical work with orphans and children deprived of parental care in contemporary Ukraine.

The subject of the study is the characteristics, forms, methods, and age-specific features of social and pedagogical support and socialization of children living in residential care institutions.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and investigate the peculiarities of social and pedagogical work with orphans, identify the specific needs of children of different age groups in boarding school settings, and determine the role of the social pedagogue in the process of their successful socialization and life-skills development.

Research methods: theoretical analysis of scientific literature; content analysis of the legal and regulatory framework; personality assessment methods, including observation of pupils' behavioral reactions, interviews, and questionnaires aimed at identifying levels of self-esteem and readiness for independent living. Empirical research base: REGIONAL ART LYCEUM IN OLEKSANDRIA

VILLAGE OF THE RIVNE REGIONAL COUNCIL. The study involved pupils from different age groups (primary school age, adolescence, and late adolescence/youth).

The main part of the study examines the social and pedagogical profile of a modern orphan in Ukraine and analyzes the negative impact of emotional deprivation and social orphanhood despite living parents on personality development. The transformation of state policy from institutional care to family-oriented forms of upbringing is considered. Particular attention is paid to the differentiation of children's needs: the formation of basic trust in the world among children aged 6–10, support of self-identification among adolescents aged 11–14, and preparation for independent living among older adolescents aged 15–18. The role of the social pedagogue in developing pupils' life skills as a key factor in their successful integration into society is identified.

Keywords: orphans, social and pedagogical work, boarding school, agespecific needs, socialization, life skills, deinstitutionalization.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ СИРИТ ТА ЗАХИСТ ЇХНІХ ПРАВ.....	10
1.1. Соціально-педагогічна характеристика дітей сиріт.....	10
1.2. Нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей-сиріт в Україні.	15
Висновки до РОЗДІЛУ	24
РОЗДІЛ 2: АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОТРЕБ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ	25
2.1. Потреби дітей в школі-інтернаті щодо соціально-педагогічної підтримки: Молодший шкільний вік (6–10 років)	25
2.2. Потреби дітей в школі-інтернаті щодо соціально-педагогічної підтримки: Підлітковий вік (11–14 років)	36
2.3. Потреби дітей в школі-інтернаті щодо соціально-педагогічної підтримки: Старший підлітковий / юнацький вік (15–18 років).....	36
Висновки до РОЗДІЛУ	38
РОЗДІЛ 3: ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ.	39
3.1. Розвиток життєвих навичок дітей в інтернаті.....	39
3.2. Роль соціального педагога у процесі соціалізації вихованців інтернатних закладів.....	48
Висновки до РОЗДІЛУ	51
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема сирітства в Україні на сучасному етапі набуває особливої гостроти та стає об'єктом прискіпливої уваги як державних інституцій, так і наукової спільноти. Соціально-політичні виклики, зумовлені збройною агресією, економічною нестабільністю та кризою інституту сім'ї, призвели до зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. У цьому контексті соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами потребує не лише системного оновлення, а й глибокої диференціації підходів залежно від вікових та психологічних особливостей вихованців.

Соціально-педагогічна робота як самостійний вид професійної діяльності та наукова категорія набула офіційного статусу на початку 90-х років XX століття. Цей період в Україні та на пострадянському просторі позначився інституціоналізацією професії соціального педагога, що стало відповіддю на гострий запит суспільства щодо захисту прав дитини в умовах глибоких соціокультурних змін. Саме тоді відбувся перехід від авторитарної системи виховання до особистісно орієнтованої парадигми, де в центрі уваги опинилася проблема соціалізації індивіда та його гармонійної взаємодії із середовищем.

На сьогодні соціально-педагогічна робота має статус цілісної, теоретично обґрунтованої системи, що володіє власним методологічним апаратом та розгалуженою мережею практичних інструментів. Проте динамічна трансформація сучасних суспільних відносин, поява нових форм соціальної дезадаптації дитинства та ситуація загальної невизначеності майбутнього актуалізують потребу у подальшій концептуалізації цього процесу. Необхідним є переосмислення внутрішньої структури соціально педагогічної діяльності, спрямоване на посилення її гуманістичного складника та розробку інноваційних технологій супроводу, які б відповідали викликам сучасності. Це особливо важливо для ефективної допомоги дітям, які перебувають у кризових ситуаціях, зокрема дітям-сиротам, чиє життєве самовизначення потребує не лише формальної опіки, а й глибоко індивідуалізованої соціально-педагогічної підтримки.

Стан наукової розробки проблеми. Системний огляд сучасних наукових розвідок та публікацій підтверджує високу актуальність питань, пов'язаних із соціалізацією дітей-сиріт, що зумовлює прискіпливий інтерес багатьох дослідників до цієї тематики. Зокрема, такі вчені, як Г. Бевз та О. Безпалько, зосередили свою увагу на вивченні специфіки особистісного становлення дітей сиріт в умовах виховання за інституційним типом. Фундаментальні концепції соціалізації особистості були ґрунтовно розроблені у працях М. Боришевського, А. Капської, та І. Пєши. Значний внесок у дослідження функціонування соціальних інститутів та їхнього впливу на процеси соціалізації дітей зробили І. Зверєва та І. Бєх. Водночас розробкою прикладних технологій виховної діяльності, покликаних сприяти адаптації дітей в умовах інтернатних закладів, займалися такі науковці як Т. Бондаренко, Л. Кримчак, В. Борисова, Л. Овсянецька. Питання функціонування механізмів соціального захисту дитинства в Україні, а також стратегії їхньої оптимізації, перебувають у полі зору таких науковців, як Т. Мусіюк, Є. Плєско, та В. Тіщенко.

Трансформація системи інтернатних закладів у межах стратегії деінституціалізації вимагає від соціальних педагогів розробки нових методів роботи, спрямованих на подолання наслідків депривації, соціального відчуження та психологічних травм. Особливо актуальним є дослідження специфічних потреб дітей різних вікових категорій — від молодших школярів до старших підлітків, оскільки кожен етап вимагає особливого інструментарію соціалізації та підготовки до самостійного життя.

Об'єкт дослідження — система соціально-педагогічної роботи з дітьми сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах сучасної України.

Предмет дослідження — особливості, форми, методи та вікова специфіка соціально-педагогічної підтримки та соціалізації вихованців інтернатних закладів.

Мета роботи — теоретично обґрунтувати та дослідити особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами, виявити специфічні потреби вихованців

різних вікових груп в умовах школи-інтернату та визначити роль соціального педагога у процесі їхньої успішної соціалізації та розвитку життєвих навичок.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання**:

1. Надати комплексну соціально-педагогічну характеристику категорії дітей-сиріт, висвітливши чинники їхнього вразливого стану.
2. Проаналізувати сучасне нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей-сиріт та пріоритетні напрями державної політики у сфері опіки й піклування.
3. Дослідити та диференціювати потреби вихованців шкіл інтернатів щодо соціально-педагогічної підтримки за віковими періодами: - молодший шкільний вік (6–10 років); - підлітковий вік (11–14 років); - старший підлітковий / юнацький вік (15–18 років).
4. Охарактеризувати процес розвитку життєвих навичок як ключовий фактор адаптації дітей-сиріт до відкритого соціуму.
5. Обґрунтувати професійну роль соціального педагога як фасилітатора процесу соціалізації в інтернатних закладах.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань використано сукупність наукових методів: теоретичний аналіз наукових джерел (педагогічних, психологічних, соціологічних), контент-аналіз нормативно правової бази України, метод класифікації та систематизації для вивчення вікових особливостей потреб дітей, а також метод узагальнення практичного досвіду соціально-педагогічної діяльності.

Наукова новизна роботи полягає в уточненні змісту соціально педагогічної підтримки дітей-сиріт з урахуванням сучасних соціальних викликів, деталізації вікового підходу до надання допомоги в умовах інтернатного закладу та визначенні ефективних моделей формування життєвої компетентності вихованців.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання напрацьованих матеріалів та рекомендацій соціальними педагогами, вихователями та волонтерами, які працюють у закладах

інституційного догляду, для вдосконалення програм соціалізації та підготовки випускників інтернатів до самостійного життя.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися на засіданні кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи РДГУ, у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме:

1. Соломко Н. А., Остапчук М. В. Соціально-педагогічні особливості роботи з дітьми сиротами в Україні *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Парадигма стійкості: виклики та перспективи освітньої та соціальної політики»* (15 травня 2026 р.). – Рівне, РДГУ. - - С. 151-154.

2. Соломко Н. А., Остапчук М. В. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми сиротами в Україні. *Матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених « Наука, освіта, суспільство очима молодих»* (14 травня 2026 року) – Рівне, РДГУ. – С. 28-29.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел – 59, додатків А, Б. С. Загальний обсяг 71 сторінка, основний текст – 65сторінок,

РОЗДІЛ 1 МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ЗАХИСТ ЇХНІХ ПРАВ

1.1. Соціально-педагогічна характеристика дітей-сиріт

Аналіз вивченої літератури дає підстави стверджувати, що соціально педагогічна характеристика дітей-сиріт — складний, багатогранний об'єкт наукового дискурсу, що перебуває на перетині педагогіки, вікової психології та соціології. Наукові праці В. Яремчука, Л. Артюшкіної, О. Коваленко, О. Терновець, І. Галатир та інших дослідників присвячені вивченню соціального сирітства як актуального соціального феномену, а також розкриттю його сутності та причин виникнення. Соціально-педагогічні засади формування й розвитку особистості висвітлено у працях І. Бежа, І. Богданова, Ю. Удовенко, І. Пеши, О. Безпалько та ін. Індивідуальні психологічні особливості дітей-сиріт всебічно досліджувались такими українськими науковцями, як О. Чистяк, Г.

Бевз, О. Дорошенко та інші. Діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування, є однією з найбільш соціально вразливих верств населення. Соціально-педагогічна характеристика таких дітей обумовлена специфікою їхнього життєвого досвіду, який часто супроводжується соціальним відчуженням та порушенням процесів первинної соціалізації. Відсутність стабільного родинного середовища та тривале перебування в умовах інтернатного закладу накладають відбиток на формування особистості, визначаючи особливості емоційно-вольової сфери, когнітивного розвитку та міжособистісної взаємодії. Як зазначає О. Чистяк «... коли ми намагаємося дати характеристику дитині-сироті, ми часто робимо помилку, дивлячись лише на документи чи медичну картку. Насправді ж, за кожним статусом стоїть історія глибокого зламу особистості. Соціально-педагогічний портрет такої дитини — це не просто набір рис, а результат того, як маленька людина намагалася вижити в умовах, де найголовніше — батьківська любов — було відсутнє. Щоб зрозуміти таку дитину, треба усвідомити, що її розвиток йде не «неправильно», а «інакше», бо він адаптований до самотності та постійної готовності бути покинутим [58]».

У працях Г. Бевз підкреслюється, що фундаментальним чинником, який визначає траєкторію розвитку дитини-сироти є психічна депривація — стан, що

виникає внаслідок тривалого обмеження можливостей для задоволення базових психологічних потреб. У контексті сирітства мова йде насамперед про емоційну та сенсорну депривацію, яку можна охарактеризувати як хронічний дефіцит сенсорних стимулів та глибокого емоційного зв'язку. Якщо звичайна дитина вчиться пізнавати світ через посмішку мами, то дитина-сирота змалечку вчиться ігнорувати свої потреби, бо на них ніхто не відгукується. Це призводить до того, що базова довіра до світу просто не формується. Дитина звикає, що світ — це холодне і непередбачуване місце. Звідси випливає цікавий парадокс у поведінці: одні діти закриваються в собі, стаючи «невидимими» (емоційна холодність), а інші — навпаки, стають надмірно нав'язливими. Вони можуть підійти до незнайомої людини, обійняти її, назвати «мамою», але в цих обіймах немає справжнього тепла — це лише відчайдушна спроба вхопитися за будь-який шанс отримати увагу [8, с.112].

Така емоційна нестабільність плавно перетікає в особливості мислення. Часто педагогам здається, що дитина-сирота має низький інтелект, але в більшості випадків ми маємо справу з так званою соціально-педагогічною занедбаністю. Коли дитина росте в сім'ї, вона постійно чує: «дивись, це дерево», «а ти знаєш чому небо синє?». У дитини-сироти цього немає. Її пізнавальний інтерес просто згасає, бо він нікому не потрібен. Мозок працює в режимі виживання, а не пізнання. Тому в школі такі діти часто здаються розсіяними, їм важко зосередитися на абстрактних задачах, бо їхні думки зайняті зовсім іншим — безпекою, їжею або внутрішніми переживаннями. Їхній словниковий запас бідніший не тому, що вони не здатні вчитись, а тому, що з ними просто ніхто достатньо не розмовляв.

Від когнітивних проблем ми неминуче переходимо до соціальної сфери, де найяскравіше проявляється «інституційний синдром». Це, мабуть, найстрашніше, що дає інтернатна система. Дитина звикає бути частиною «натовпу». У неї немає нічого свого: спільні іграшки, спільний одяг. Це вбиває відчуття власного «Я» та кордонів. Сирота часто не розуміє, чому не можна взяти чужу річ не спитавши: не тому, що вона злодій, а тому, що в її світі поняття «моє» і «твоє» дуже розмиті. Разом із цим формується колосальний інфантилізм.

Дитина в п'ятнадцять років може бути абсолютно не готовою до життя: вона знає, що їжа береться в їдальні, а одяг видають на складі, але може не знати звідки беруться гроші і як зготувати їжу. Це створює ілюзію, що держава буде забезпечуватиме її все життя, і цей психологічний бар'єр потім неймовірно важко подолати після виходу з-під опіки. [17, с.79]

Розкриваючи особливості вольової сфери вихованців інтернатних закладів, Ю. Удовенко зауважує, що у дітей-сиріт часто спостерігається «вивчена безпорадність». Якщо дитина бачить, що її зусилля ні на що не впливають, вона перестає намагатися. Це виглядає як лінь або впертість, але насправді це глибока невіра у власні сили. Вони часто обирають найпростіші шляхи, легко підпадають під чужий вплив, бо не мають власного внутрішнього стержня. Це робить їх надзвичайно вразливими до кримінального середовища або до деструктивної компанії, де їм пропонують ілюзію сили та приналежності до групи [57]. Деструктивні поведінкові прояви у дітей, позбавлених батьківського піклування, у науковій літературі розглядаються не як первинні порушення вольової сфери, а як вторинні захисні новоутворення, що виникають у відповідь на травматичний досвід і інституціоналізації. Будь-яка поведінкова реакція такої дитини є своєрідною екстерналізацією внутрішнього болю, зумовленого дефіцитом емоційної безпеки.

Агресія, яка найчастіше стає предметом занепокоєння педагогів, у контексті сирітства виступає специфічною формою самопрезентації та захисту. Через стійку деформацію базової довіри до світу, дитина сприймає соціальне оточення як потенційно вороже. Відповідно, агресивний акт виконує функцію «випереджального удару»: дитина демонструє силу або ворожість першою, аби нівелювати ймовірну загрозу з боку дорослого чи однолітків. Це стан постійної мобілізації симпатичної нервової системи, де агресія є інструментом забезпечення суб'єктивного відчуття безпеки в непередбачуваному для дитини середовищі [21, с.60].

Паралельно з агресивними тенденціями часто спостерігається схильність до міфологізації власного життя, що в педагогічній практиці помилково класифікується як патологічна брехливість. Однак, з погляду психології, ми

маємо справу з механізмом замісного фантазування. У ситуації, коли об'єктивна реальність є емоційно виснажливою та депресивною, дитина вдається до конструювання паралельної реальності [18].

Створення ілюзій про «героїчне минуле», вигадування неіснуючих успішних родичів або перебільшення власних можливостей виконує роль психологічного анестетика. Це дозволяє дитині: - Дистанціюватися від травми: витіснити усвідомлення власної покинутості та соціальної дефіцитарності. - Реконструювати власну ідентичність: отримати хоча б ілюзорне почуття значущості та приналежності до соціально схвалюваної групи. - Знизити рівень тривожності: через мрії про майбутній успіх або подорожі, які слугують ресурсом для виживання в сірих буднях інтернатного закладу. Ці поведінкові патерни є індикаторами глибокого внутрішнього конфлікту між потребою у визнанні та неможливістю задоволення цієї потреби в реальних умовах. Важливо розуміти що дитина-сирота — це особистість із величезною внутрішньою порожнечою, яку вона намагається заповнити чим завгодно. Педагогічна робота з такою дитиною — це не виправлення дефектів, а спроба «долюбити» і «довчити» те, що було пропущено. Це робота з травмою, яка ніколи не зникає повністю, але з якою можна навчитися жити. Характеристика такої дитини — це не вирок, а лише опис вихідних даних, з якими соціальний педагог має працювати щодня, виявляючи терпіння, якого не вистачило біологічним батькам. Розуміння цих тонких нюансів — від інфантильності до агресії як захисту — дозволяє нам бачити не «проблемний об'єкт», а дитину, яка просто дуже хоче знайти своє місце в світі, де її колись покинули.

Аналізуючи психологічний портрет дитини, ми неминуче стикаємось з питанням: а звідки взагалі береться це явище і чому воно настільки глибоко вкорінене в нашому суспільстві? Тут ми переходимо від особистості конкретної дитини до ширшого пласту — феномену сирітства та соціального сирітства як наукової проблеми. Це не просто суха статистика, це справжній виклик для педагогіки, соціології та психології, адже саме визначення того, що ми вважаємо сирітством, за останні десятиліття дуже сильно змінилося.

Якщо раніше, ще років сто тому, сирітство сприймалося переважно як «біологічне» — тобто коли батьки помирали від хвороб чи воєн, то сьогодні ми все частіше стикаємося з набагато складнішим і болючішим явищем — соціальним сирітством. Це той випадок, коли батьки у дитини фактично є, вони живі, але в силу різних причин (алкоголізм, наркоманія, свідомо відмова або просто тотальна безвідповідальність) вони не виконують своїх функцій. У наукових колах таких дітей часто називають «сиротами при живих батьках». І це величезна проблема, бо психологічна травма соціальної сироти часто навіть глибша, ніж у біологічної: почуття зради від того, що тебе покинули свідомо, набагато важче опрацювати, ніж факт фізичної втрати. [52]

Науковці, вивчаючи цей феномен, виділяють кілька рівнів проблеми. По перше, це соціально-економічний рівень. Ми не можемо закривати очі на те, що бідність, безробіття та загальна криза в країні часто стають каталізаторами розпаду сімей. Але цікаво інше: сирітство існує і в багатих країнах. Це підводить нас до другого рівня — ціннісно-духовного. В сучасному світі спостерігається криза інституту сім'ї як такої. Традиційні родинні зв'язки слабшають, відповідальність за дітей перекладається на державу, а «егоцентризм» дорослих стає важливішим за благополуччя дитини. У науковій літературі це описується як девальвація сімейних цінностей, і саме соціальний педагог першим бачить наслідки цього процесу. [20, с. 63].

Ще один важливий аспект наукового вивчення сирітства — це спадковість соціального статусу. Соціологи давно помітили сумну тенденцію: сирітство має властивість відтворювати саме себе. Діти, які вирости в інтернаті, не маючи перед очима моделі здорової сім'ї, часто самі опиняються в ситуації, коли їхні діти стають сиротами. Це своєрідне «зачароване коло», яке наука намагається розірвати. Як розробити таку методику супроводу, щоб випускник інтернатного закладу зміг стати нормальним батьком? Це питання залишається одним із найактуальніших у сучасних дисертаційних дослідженнях. [49]

Варто також згадати про термін «приховане сирітство», який зараз активно обговорюють дослідники. Це діти, які живуть у формально повних і благополучних сім'ях, але фактично є сиротами. Батьки можуть бути постійно

на заробітках за кордоном або просто бути емоційно недоступними, займаючись кар'єрою чи власним життям. Дитина має їжу та дорогий одяг, але вона депривована так само, як і вихованець дитячого будинку. Наука доводить, що наслідки такого «дистанційного» виховання можуть бути не менш руйнівними для психіки. [22]

В Україні сьогодні феномен сирітства набуває зовсім нового наукового забарвлення через фактор війни. Ми маємо справу з масовою травматизацією, коли дитина втрачає не лише батьків, а й увесь свій звичний світ — дім, друзів, школу. Це вимагає від нас перегляду старих теорій і розробки нових підходів до реабілітації. Проблему соціальної роботи з дітьми-сиротами в умовах воєнного стану висвітлено у наукових працях таких українських дослідників, як Ю. Підвальна, О. Леус, О. Андрухів, Л. Бельо, О. Тарантаєва, Д. Бирик, С. Курінна, Я. Курінний, О. Суліменко, Г. Грабовська, А. Лисюк, С. Сисоєва, О. Литовченко, Т. Куниця. Науковці шукають шляхи, як поєднати соціальний захист із глибокою психологічною терапією, старі методи вже не працюють як потрібно.

Отже, розглядаючи сирітство як наукову проблему, ми розуміємо, що це не просто питання «куди влаштувати дитину». Це питання про те, як працювати з причинами, а не лише з наслідками. Це вивчення генезису сімейних конфліктів, аналіз ефективності державних реформ і, головне, пошук методів, які дозволять мінімізувати шкоду від розриву кровних зв'язків. Наука тут не стоїть на місці: від жорсткої інституціоналізації ми переходимо до людиноцентричного підходу, де кожна дитина розглядається як унікальна особистість, а її право на сім'ю стає найвищою цінністю.

1.2 Нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей-сиріт в Україні

Окремим аспектам соціального захисту громадян присвятили свої праці численні вітчизняні вчені, зокрема О. Бурлака, С. Роєнко, Т. Мусіюк, Є. Плisko, В. Тіщенко та багато інших дослідників. Поняття соціального захисту населення є надзвичайно широким за своїм змістом, оскільки воно тією чи іншою мірою охоплює всі верстви суспільства. Такий масштаб, з одного боку, надає дослідникам колосальний обсяг емпіричного матеріалу для вивчення, а з іншого — значно ускладнює процес системного аналізу цієї сфери людської діяльності.

Варто наголосити на тому, що різні автори вкладають у дефініцію соціального захисту неоднаковий змістовний контекст. Наприклад, на переконання С. Роєнко, дане поняття слід розглядати як цілісну сукупність заходів, що впроваджуються в суспільстві задля гарантування соціально нормативних умов матеріального та духовного буття всіх громадян, і насамперед тих осіб, які не мають об'єктивної можливості забезпечити такі умови власними силами.[47,С.46] Таким чином, ключовим чинником у цьому терміні виступає підтримання суспільно нормального рівня життя для кожного члена соціуму без винятку.

У цьому науковому контексті найбільш аргументованими та переконливими вбачаються підходи, сформульовані міжнародними інституціями. Зокрема, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) визначає соціальний захист як комплексну систему установ та заходів соціальної допомоги й страхування, що покликані гарантувати безпеку повсякденного життя громадян. [34,С.222] Ця система базується на п'яти фундаментальних елементах: пенсійному забезпеченні та виплатах через втрату годувальника; медичній допомозі та компенсаціях за тимчасову непрацездатність; підтримці утриманців та допомозі у зв'язку з вагітністю; загальній соціальній допомозі, а також виплатах по безробіттю.

Саме таке багатогранне визначення є найбільш адекватним для характеристики сфери соціального влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. Під соціальним влаштуванням у даному випадку розуміється державне розміщення дитини в сім'ях громадян або у відповідних інтернатних закладах з метою забезпечення та захисту її законних прав та інтересів. Отже, соціальний захист такої дитини фактично складається з трьох ключових напрямів: безпосереднього державного влаштування, здійснення регулярних соціальних виплат, а також постійного контролю за умовами утримання, виховання, проживання та цільовим спрямуванням наданих коштів.

Аналізуючи форми державного влаштування дітей відповідних категорій, слід зауважити, що у випадку втрати батьківського піклування дитина має законне

право бути насамперед усиновленою або переданою під опіку, піклування, у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу. Ці варіанти класифікуються як сімейні форми влаштування, адже вони створюють умови для повноцінного виховання та зростання дитини саме в родинному середовищі. Натомість до спеціалізованих закладів (медичних, виховних чи навчальних установ) дитина може потрапити лише тоді, коли всі наявні можливості для її передачі в сім'ю були вичерпані. Важливо підкреслити, що за нормами українського законодавства таке перебування в інтернаті не знімає з посадових осіб обов'язку продовжувати пошук родини для вихованця. [44]

Попри те, що всі згадані варіанти об'єднані терміном «сімейні форми», вони суттєво відрізняються один від одного за правовими характеристиками. Для розуміння цих принципових відмінностей варто детально зупинитися на кожній із них. Найбільш оптимальною та пріоритетною формою сьогодні вважається усиновлення, за якого дитину приймають у сім'ю на правах рідної.

Це єдина форма влаштування, що юридично припиняє статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Усиновлення формує між усиновителями та дитиною такі ж взаємні права й обов'язки, які передбачені Сімейним кодексом України для біологічних батьків та дітей. [45]

Усиновлення виступає спеціальним правовим заходом захисту, який юридично закріплює родинні зв'язки між дитиною та особами, що не є її біологічними батьками. Ключовим для розвитку особистості є те, що в процесі усиновлення дитина отримує повноцінну сім'ю, а не її замітник. Саме тому така форма влаштування є найбільш відповідною визначенню сімейної. Водночас більш поширеною для України формою влаштування дитини-сироти є опіка та піклування. Опікунська сім'я зазвичай ґрунтується на прямих або непрямих родинних зв'язках; під опіку найчастіше потрапляють діти, які мають близьких родичів (бабусь, дідусів, рідше — дядьків чи тіток). У такий спосіб дитина продовжує виховуватися в родинному колі, зберігаючи свою кровну ідентичність. [42]

Певним виключенням у системі опіки може виступати випадок, коли опікун або піклувальник не має кровного споріднення з дитиною. За таких обставин

зазначену форму доцільно інтерпретувати як своєрідний прототип прийомної сім'ї. Варто підкреслити, що протягом усього періоду перебування під опікою чи піклуванням дитина в обов'язковому порядку зберігає за собою юридичний статус сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Це гарантує їй право на отримання повного спектра передбачених законодавством соціальних пільг. Аналогічно до процедури усиновлення, чинне законодавство України не встановлює кількісних обмежень щодо чисельності дітей, які можуть бути одночасно влаштовані під опіку або піклування в межах однієї родини.

Останнім часом в Україні спостерігається динамічний розвиток таких інститутів, як прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, що потребує детального аналізу їхньої специфіки. Прийомна сім'я визначається як окреме подружжя або самотня особа, які на добровільних засадах беруть на виховання та для спільного проживання від однієї до чотирьох дітей відповідних категорій.

Характерною рисою цієї форми є законодавче обмеження максимальної кількості вихованців. Діти перебувають у прийомній родині до досягнення повноліття, проте у разі здобуття ними професійно-технічної або вищої освіти цей термін продовжується до досягнення 23 років або до моменту завершення навчання. [43]

Процедура створення прийомної сім'ї реалізується виключно на підставі офіційного рішення органу опіки та піклування. Правовим фундаментом взаємовідносин стає договір про спільне проживання, утримання та виховання дітей, який укладається між державним органом та прийомними батьками. Важливо розуміти, що в разі розірвання або закінчення дії цього договору сім'я втрачає свій статус, а питання подальшого влаштування дітей знову переходить до компетенції органів опіки.

Ще однією особливою моделлю влаштування дітей-сиріт є дитячий будинок сімейного типу, який створюється за ініціативою подружжя або особи, що перебуває у шлюбі. Головною метою такої структури є забезпечення сімейного середовища для спільного проживання не менше ніж п'яти дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. При цьому встановлено жорсткий ліміт: загальна кількість дітей у такій родині, враховуючи біологічних дітей опікунів,

не може бути більшою за 10 осіб. Дорослі, які беруть на себе ці зобов'язання, офіційно набувають статусу батьків-вихователів, а діти вважаються вихованцями. Аналогічно до опіки, вихованці не втрачають свій первинний соціальний статус дітей-сиріт і можуть залишатися в системі до 18 років, а у разі навчання — до 23 років. [53]

Влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу також відбувається суворо за рішенням органу опіки та піклування. Існує механізм ротації: якщо кількість дітей зменшується, служби у справах дітей здійснюють доукомплектування закладу новими вихованцями. У ситуації, коли кількість дітей стає меншою за встановлений мінімум для даної форми, таку родину можуть офіційно перевести у статус прийомної сім'ї. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу представляють собою гнучкі форми влаштування, які передбачають як тривале, так і короткострокове перебування дитини в сімейному оточенні. Ключовою ознакою цих моделей є повне державне забезпечення вихованців, а також виплата цільової грошової винагороди особам, які взяли на себе відповідальність за їхній розвиток та виховання.

Станом на 2024–2025 роки спостерігається тенденція до поступового зменшення загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними Міністерства соціальної політики України, на кінець 2024 року в Україні налічувалося понад 61 тисяча дітей із відповідним статусом, а станом на 2025–початок 2026 року — близько 59 тисяч. Водночас понад 90 % таких дітей виховуються у сімейних формах виховання — під 20 опікою та піклуванням, у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, що свідчить про поступове скорочення інституційного догляду. [39,с .42]

Значна увага приділяється розвитку усиновлення. У 2024 році в Україні було усиновлено понад 1 200 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це свідчить про активізацію процесу внутрішнього усиновлення та посилення державної політики, спрямованої на забезпечення права кожної дитини на виховання в сімейному середовищі.

Державна політика у сфері соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, базується на низці

фундаментальних засад. Першочерговим завданням держави є створення необхідних умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сімейному оточенні, де процес утримання та розвитку базується на принципі родинності. У цьому контексті особлива увага приділяється всебічному сприянню усиновленню, що передбачає розбудову дієвої системи морального та матеріального заохочення і підтримки усиновлювачів. Держава суворо дотримується визначених пріоритетів щодо форм влаштування дітей, віддаючи перевагу тим, що максимально наближені до сімейних. [41]

Важливим вектором діяльності є комплексний захист прав та інтересів дитини, зокрема майнових і житлових. Політика спрямована на формування сприятливого середовища для фізичного, духовного та інтелектуального становлення вихованців, їхньої підготовки до дорослого самостійного життя та гарантування права на здоровий розвиток. Для цього впроваджуються соціально-правові гарантії, створюються умови для отримання якісної психологічної, медичної та педагогічної допомоги, а також вибудовується система ефективної соціальної адаптації. Крім того, державні засади передбачають забезпечення свободи професійного вибору для дітей-сиріт та осіб із їх числа. Обрана сфера діяльності має гармонійно поєднувати особистісні прагнення дитини із актуальними запитами ринку праці. Окремо гарантується доступ до безоплатної правової допомоги у порядку та на підставах, чітко регламентованих відповідним законодавством.

Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та осіб із їх числа є універсальними та встановлюються незалежно від конкретного місця перебування чи форми виховання дитини. Рівень такого забезпечення не може бути меншим за офіційно визначений прожитковий мінімум для осіб відповідної вікової категорії. Ці стандарти та нормативи охоплюють широкий спектр потреб, починаючи від мінімального матеріального забезпечення, видатків на харчування, придбання одягу та взуття, і закінчуючи чіткими вимогами до житлових умов, які мають відповідати нормам Житлового кодексу України. [45]

Особлива увага приділяється житловому забезпеченню після досягнення 18-річного віку. Якщо дитина не володіє власним житлом або її наявне житло не

відповідає встановленим санітарно-технічним нормам, держава зобов'язана забезпечити її належною житловою площею. Також встановлюється стандарт гарантованого першого робочого місця, де роботодавець не має права змінювати умови праці за власною ініціативою протягом трьох років. У разі неможливості надання роботи передбачається виплата грошової компенсації за рахунок державного або місцевого бюджетів на вказаний період. Система стандартів також включає надання разової державної фінансової допомоги випускникам навчальних чи виховних закладів після завершення їхнього перебування на повному державному забезпеченні. Для тих осіб, які продовжують навчання у вищих навчальних закладах, передбачено щомісячне грошове утримання до досягнення 23-річного віку або до закінчення навчання.

Паралельно діють нормативи щодо медичного обслуговування та забезпечення дітей розвиваючими іграшками, спортивним інвентарем, а також періодичними виданнями загально пізнавального спрямування. [39]

Державні соціальні стандарти регламентують підтримку дитини ще до моменту офіційного набуття нею юридичного статусу сироти або позбавленої батьківського піклування. Також на законодавчому рівні встановлюється мінімальний розмір грошового забезпечення для батьків-вихователів та прийомних батьків, що є гарантією стабільності функціонування сімейних форм виховання.

Державна політика базується на принципі повного забезпечення дітейсиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Обсяг цієї підтримки суворо регламентований: рівень утримання та допомоги не може бути нижчим за встановлені державні стандарти. Такі гарантії покликані забезпечити дитині умови для повноцінного фізичного, інтелектуального, духовного та соціального розвитку на рівні, що принаймні відповідає прожитковому мінімуму. Право на повне державне утримання в освітніх закладах зберігається за дітьми до 18 років, а у разі продовження навчання — до досягнення ними 23-річного віку або до моменту завершення навчального курсу. [48]

Попри активний розвиток сімейних форм виховання, таких як прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу, питання функціонування інтернатних

закладів залишається актуальним. Існує певна категорія дітей, для яких вкрай складно знайти родину: це діти з інвалідністю або тяжкими вадами здоров'я, соціально занедбані підлітки, діти зі схильністю до девіантної поведінки, а також великі групи рідних братів і сестер, яких не можна розлучати. Для вирішення проблеми соціальної ізоляції таких дітей у 2016 році в

Україні було впроваджено інститут наставництва. Це нова форма підтримки, яка дозволяє небайдужим громадянам допомагати вихованцям інтернатів адаптуватися до реалій самостійного життя без оформлення опікунства чи інших юридичних зобов'язань щодо усиновлення. Відповідні зміни до профільного законодавства, внесені 8 вересня 2016 року, чітко визначили правовий статус наставника та окреслили механізми підготовки дитини до життя поза межами закладу. Процес наставництва базується на письмовій угоді з адміністрацією інтернату, а Служба у справах дітей здійснює постійний нагляд за дотриманням прав вихованця. [44]

Питання наставництва як ефективної форми соціальної підтримки дітей у закладах соціального захисту досліджували такі науковці, як О. Балухтіна, В. Леонова, О. Гук, Ю. Удовенко.

Наставництво є добровільною та безоплатною діяльністю. Основна мета наставника — стати для дитини старшим другом: відвідувати її, організовувати дозвілля, допомагати у навчанні та передавати побутовий досвід. Це критично важливо, враховуючи загальну статистику, згідно з якою значна частина вихованців інтернатів після випуску стикається з серйозними труднощами: відсутністю житла, безробіттям або схильністю до залежностей. Ситуація ускладнюється тим, що з великої кількості дітей, які перебувають у колективних закладах, значна частина — це підлітки старше 10 років. Згідно з дослідженнями, лише 1% випускників інтернатів вдається успішно вступити до вищих навчальних закладів та знайти стабільний життєвий шлях, тоді як кожен сьомий випускник має схильність до суїцидальних намірів. Саме тому наставництво розглядається як інструмент, що дає дитині впевненість у власних силах та формує правильні ціннісні орієнтири для успішної майбутньої інтеграції в суспільство. [25, с.29]

Наставництво впроваджується з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, яка перебуває в інтернатній установі або іншому закладі опіки. Ця діяльність зосереджена на кількох ключових векторах розвитку вихованця. По-перше, наставник допомагає дитині ідентифікувати та розвивати власні здібності, що є фундаментом для подальшого професійного самовизначення. По-друге, дитина отримує в доступній формі інформацію про свої права та обов'язки, що сприяє підвищенню її правової грамотності.

Особливий акцент у процесі наставництва робиться на формуванні практичних життєвих навичок, необхідних для успішної адаптації до самостійного побуту після виходу з-під державної опіки. Це включає навчання раціональному розпорядженню коштами та майном, вирішення щоденних побутових питань, а також алгоритми отримання освітніх, медичних, адміністративних та соціальних послуг. Окрім того, наставник ознайомлює дитину з нормами суспільного спілкування, методами подолання кризових ситуацій та принципами здорового способу життя, що в комплексі сприяє становленню відповідальної та успішної особистості.

Юридичною підставою для здійснення такої діяльності є письмовий договір про наставництво. Цей документ укладається між Центром соціальних служб за місцем проживання дитини, безпосередньо наставником та адміністрацією закладу, де перебуває вихованець. Обов'язковою умовою є згода самої дитини (якщо її вік та рівень розвитку дозволяють її висловити), а також письмове погодження батьків або інших законних представників. Законодавство передбачає можливість розірвання договору за згодою сторін, за ініціативою однієї зі сторін у разі порушення зобов'язань, або в судовому порядку, якщо дії наставника створюють загрозу для життя, здоров'я чи інтересів дитини. [30, с .134]

Органи влади, місцевого самоврядування, підприємства, громадські організації та профспілки мають право надавати підтримку закладам для дітей-сиріт та дитячим будинкам сімейного типу. Така допомога може бути спрямована на зміцнення матеріально-технічної бази, організацію трудового виховання, проведення культурно-масових заходів, а також на сприяння у

працевлаштуванні, професійному навчанні та забезпеченні житлом випускників цих закладів.

Важливим етапом у цій сфері став початок реалізації стратегії реформування системи інституційного догляду. Процес деінституціалізації спрямований на поступову трансформацію інтернатних закладів з метою забезпечення права кожної дитини на виховання саме в сімейному середовищі.

Реформування передбачає підготовку регіональних планів, що базуються на глибокому аналізі причин потрапляння дітей до закладів та оцінці наявних соціальних послуг у громадах. Головна мета — розвиток таких сервісів на місцях, які б дозволили повністю відмовитися від утримання дітей в інтернатах. У контексті зміцнення економічного суверенітету України актуалізується завдання щодо вдосконалення соціальної політики на регіональному рівні.

Науковий підхід до аналізу тенденцій розвитку конкретних територій та модернізація механізмів управління соціально-економічними процесами дозволяють створювати дієві форми підтримки населення. Комплексна регіональна політика має стати основою для впровадження ефективних соціальних стандартів та покращення якості управління у сфері захисту прав дітей та молоді.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Теоретичний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що соціально педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, є багатограним процесом, ефективність якого залежить від глибокого розуміння специфіки розвитку такої дитини та чіткого дотримання правових стандартів її захисту. Перш за все, проведений аналіз соціально-педагогічної характеристики вихованців свідчить про наявність глибокої деформації їхньої особистісної сфери, спричиненої хронічною депривацією. Встановлено, що відсутність стабільного сімейного середовища призводить до формування специфічного психологічного комплексу: порушення базової довіри до світу, соціальної інфантильності та викривлення емоційних реакцій. Для таких дітей характерним є «інституційний синдром», що проявляється у нездатності до автономного життя та схильності до агресивних або апатичних

форм поведінки як способів захисту. Особливого значення сьогодні набуває фактор травми пов'язаної з воєнними діями, що нашаровується на статус сироти, роблячи психіку дитини ще більш вразливою та вимагаючи від педагога впровадження травмофокусованих методик підтримки. Ця складна психологічна природа вихованців диктує необхідність створення максимально гуманного нормативно-правового забезпечення. В Україні сформовано розгалужену систему законодавства, що базується на пріоритеті інтересів дитини, закріпленому в Конвенції ООН про права дитини та Сімейному кодексі України. Оскільки наука доводить руйнівний вплив інтернатного середовища на особистість, закон і державна стратегія спрямовують зусилля на виведення дітей із великих інституцій у малі сімейні форми. А сучасні законодавчі трансформації, враховуючи умови воєнного стану, спрямовані на цифровізацію обліку для спрощення процедур влаштування дітей.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОТРЕБ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ

2.1 Дослідження потреб вихованців молодшого шкільного віку (6–10 років)

Дослідження потреб вихованців молодшого шкільного віку (6–10 років), реалізоване під час моєї волонтерської діяльності в Обласному мистецькому ліцеї в с. Олександрія Рівненської обласної ради, базувалося на глибокому зануренні в повсякденне життя закладу. Завдяки спостереженню, анкетуванню та живому спілкуванню вдалося виявити приховані дитячі запити, що часто маскуються за формальним порядком інтернатного побуту. Протягом усього періоду взаємодії я фокусувалася на фіксації емоційного стану, поведінкових реакцій у конфліктних ситуаціях та особливостях вербалізації дитячих мрій і страхів. Це дозволило сформувати цілісну картину дефіциту соціально педагогічного впливу, що характерний для дітей даної вікової категорії.

Одним із найбільш виражених аспектів, виявлених у ході включеного спостереження, стала катастрофічна нестача індивідуального емоційного визнання. В Олександрійському інтернаті діти молодшого шкільного віку існують у форматі безперервного групового перебування: разом навчаються,

харчуються та сплять. Це призводить до розмивання кордонів власного «Я» та виникнення стану «емоційної неситості». Під час моїх візитів це проявлялося у специфічній «черзі за увагою»: діти намагалися будь-яким чином зафіксувати мій погляд на собі, демонстрували свої малюнки, скаржилися на дрібні образи або просто прагнули фізичного контакту. Така поведінка чітко свідчить про те, що базовою потребою дитини 6–10 років в інтернатній установі є потреба бути «окремим», поміченим і значущим для дорослого не як частина колективу, а як унікальна особистість.

Паралельно з цим, тривале спостереження виявило глибоко вкорінений феномен «вивченої безпорадності». У молодших школярів ліцею спостерігається параліч ініціативи у ситуаціях, де немає чіткої інструкції від вихователя. Наприклад, під час вільного часу в ігровій кімнаті діти часто демонстрували розгубленість: вони не могли самостійно розпочати сюжетно рольову гру, чекаючи, поки дорослий задасть тему або правила. Це вказує на те, що регламентований спосіб життя пригнічує природну для цього віку пізнавальну активність і здатність до самостійного вибору. Дитина звикає бути об'єктом педагогічного впливу, а не суб'єктом власної діяльності, що в майбутньому стає головною перешкодою для її соціалізації. У процесі індивідуальних діалогів, які я проводила під час спільних прогулянок територією закладу, розкрився ще один болючий пласт — тотальна недовіра до стабільності людських стосунків. У приватних розмовах діти часто перевіряли мене на «міцність», ставлячи запитання: «А чому ти прийшла?», «А ти прийдеш ще, навіть якщо я буду неслухняним?». Ці діалоги розкрили потребу в безпечній прив'язаності до надійного дорослого. Вихованці мають травматичний досвід того, що дорослі зникають або змінюються, тому вони відчують гостру необхідність у людині, чия присутність була б безумовною і не залежала від їхніх оцінок чи поведінки.

Окремої уваги заслуговує потреба в персоналізації життєвого простору. В інтернатній установі, де все майно фактично є спільним або державним, діти відчують гострий дефіцит «свого». Вихованці з гордістю показували мені маленькі, часто зламані дрібнички, які вони зберігали в кишенях або під подушками. Ця відчайдушна боротьба за право володіння хоча б чимось

приватним свідчить про те, що без особистих речей і власного куточка дитина втрачає зв'язок із власною ідентичністю. Брак приватності в молодшому шкільному віці веде до того, що дитина не вчиться поважати ні свої, ні чужі кордони, що пізніше виливається у міжособистісні конфлікти та агресію.

Під час розмов було зафіксовано специфічне сприйняття майбутнього, яке у дітей 9–10 років часто обмежене стінами пансіону. У діалогах виявилось, що діти мають дуже розмиті уявлення про життя за межами закладу. Вони сприймають світ як щось далеке і незрозуміле, часто виявляючи страх перед тим, що «там» вони будуть чужими. Це вказує на нагальну потребу в соціальному менторстві та розширенні кругозору. Дитині в інтернатній установі не просто потрібні знання — їй потрібен образ того, ким вона може стати, і впевненість у тому, що світ за парканом закладу є для неї безпечним. Для того, щоб перевірити мої особисті спостереження та надати дослідженню доказовості, я провела анкетування серед вихованців молодших класів Олександрійського ліцею. Оскільки діти 6–10 років ще не завжди можуть чітко сформулювати свої проблеми у форматі інтерв'ю, я використала адаптовані методики: тест «Драбинка» (для самооцінки) та анкету. Отримані статистичні дані виявилися досить показовими та подекуди тривожними, що підтверджує специфічність соціально-педагогічного портрета дитини-сироти. Аналіз самооцінки та самосприйняття. Результати за методикою «Драбинка» показали, що у більшості вихованців самооцінка має вкрай нестабільний характер. • 64% дітей поставили себе на найнижчі сходинки. У коментарях вони пояснювали це фразами: «я неслухняний», «я погано вчуся», «я нікому не потрібен». Це свідчить про глибоку внутрішню невпевненість. • 22% вихованців, навпаки, продемонстрували компенсаторно завищену самооцінку (найвища сходинка). Під час діалогу з'ясувалося, що це часто є захисною реакцією — дитина намагається «здаватися» сильною, щоб її не ображали в колективі.

- Лише 14% дітей мають адекватну самооцінку, що здебільшого характерно для тих, хто нещодавно потрапив до закладу або має постійний зв'язок із родичами чи опікунами. Дослідження емоційних потреб та страхів Анкетування на виявлення базових потреб показало, що матеріальні речі (іграшки, солодоші)

стоять далеко не на першому місці. • На запитання «Про що ти найбільше мрієш?», 78% дітей обрали варіанти, пов'язані з людиною («щоб хтось приїхав», «мати друга», «піти в гості»). Це підтверджує мої висновки про «емоційний голод».

- Щодо страхів, то 82% опитаних зазначили страх самотності та страх «зробити щось не так». Це прямо вказує на те, що діти постійно перебувають у стресі через очікування критики.

- Цікавим став показник щодо приватності: 90% дітей відповіли, що хотіли б мати свою особисту шафку з ключем, що підкреслює потребу в персональному просторі, про яку я писала раніше. Соціальні зв'язки та довіра Я також намагалася з'ясувати, на кого дитина покладається у складних ситуаціях. Статистика відповідей була наступною: • 52% дітей відповіли, що нікому не розкажуть про свій сум або біль.

- 30% довіряють лише друзям-одноліткам.

- Лише 18% готові звернутися до вихователя чи вчителя.

Такі цифри стали для мене підтвердженням того, що в мистецькому ліцеї в с. Олександрія існує високий рівень «закритості» дітей. Вони звикли «перетравлювати» свої проблеми самотійно, що з часом веде до психологічного відсторонення. Мотивація до діяльності 31

Окремий блок питань стосувався успішності. На запитання «Чи подобається тобі вчитися?», ствердно відповіли лише 35%. Основними причинами небажання вчитися діти називали: «важко» (40%) та «мене не хвалять» (25%). Це свідчить про те що відсутність підтримки та схвалення може суттєво знижувати навчальну мотивацію дітей-сиріт. Підбиваючи підсумок анкетування, можу сказати, що цифри лише підтвердили те, що я бачила щодня: діти в інтернаті найбільше потребують не просто нагляду, а визнання їхньої особистості. Статистика заниженої самооцінки (64%) та страху самотності (82%) чітко вказує на те, що соціально педагогічна підтримка повинна бути спрямована на терапію душі, а не лише на дотримання дисципліни.

2.2 Дослідження потреб вихованців підліткового віку (11–14 років)

Робота з підлітками в Обласному мистецькому ліцеї в с. Олександрія стала для мене етапом складних відкриттів. Якщо молодші діти йшли на контакт легко, то

підлітки 11–14 років зустріли мене «стіною» побудованою з іронії, демонстративного ігнорування та перевірок на щирість. Проводячи в закладі цілі дні, я зрозуміла, що головна проблема цього віку — не гормони, а катастрофічна відсутність особистого простору. Методом спостереження я зафіксувала, що підлітки знаходяться у стані постійної «соціальної перевтоми». У них немає жодної хвилини, щоб побути наодинці з собою: спальні на кілька осіб, спільні уроки, спільні прогулянки. Я бачила, як вони намагаються створити свій «кокон», натягуючи капюшони або ховаючись у телефонах. Ця потреба в приватності виявилася критичною: за результатами мого опитування, 85% підлітків назвали неможливість побути наодинці головною причиною свого роздратування та частих конфліктів у групі.

Моє спілкування з вихованцями 12–13 років нерідко починалося з їхніх спроб дистанціюватися від мене. Вони могли різко обірвати розмову або іронічно висміювати волонтерські заняття. Однак з часом, спостерігаючи за такою поведінкою, я зрозуміла, що ця агресивність є лише своєрідним захисним механізмом. Один учень у розмові зі мною зауважив, що до них часто приїжджають люди, привозять подарунки, фотографуються та швидко їдуть, ніби використовуючи ці зустрічі як формальний привід або «контент». Водночас, за його словами, діти залишаються без найважливішого — щирої уваги. Тому процес встановлення довірливого контакту з вихованцями потребував тривалого часу, що зумовило поступове формування відкритості та готовності до взаємодії з їхнього боку. З часом я помітила, що найбільше підлітки відкриваються не під час формальних занять, а в простих спільних активностях — під час прогулянок, настільних ігор або творчих завдань. Саме в такі моменти вони починали ділитися власними думками, переживаннями та мріями. Дехто розповідав про свої улюблені предмети в школі, інші — про бажання навчитися певній професії або побачити нові міста. Ці розмови показали, що за зовнішньою байдужістю часто приховується потреба бути почутими та відчути щирий інтерес до себе. Для мене це стало важливим усвідомленням: інколи найбільшу цінність має не сам зміст заняття, а атмосфера довіри, у якій підліток відчуває себе прийнятим і може говорити відкрито. Методом включеного спостереження я зафіксувала

цікавий момент щодо їхньої соціальної ієрархії. В ліцеї я чітко бачила культ сили. Підлітки-сироти дуже рано вчаться приховувати вразливість. Але в особистих розмовах цей «авторитет» розсипався. Я помітила, що вони неймовірно прагнуть мати дорослого наставника, який би не повчав. Вони не довіряють офіційному персоналу в інтимних питаннях: 68% опитаних зазначили, що ніколи не підуть до вихователя з особистою бідю. Наші розмови тривали годинами й стосувалися не стільки шкільної програми, скільки життєвих питань: як будувати дружбу, як розпізнати обман і як впоратися з ярликом «інтернатського», який вони вже почали сприймати як характеристику власної особистості. Найбільш болючим моментом у діалогах був пошук ідентичності.

У 13–14 років вони гостро відчують свою «інакшість». Одна з дівчат у розмові зі мною зізналася: «Ми тут як у вітрині — всі на нас дивляться, але ніхто не хоче забрати». Таке сприйняття себе поступово формує відчуття, що вони є лише об'єктами опіки, а не повноцінними суб'єктами, здатними впливати на власне життя і приймати рішення. Глибоко в душі у них ховається величезне бажання бути «нормальним». Вони постійно порівнюють себе з дітьми з сімей і часто почуваються людьми другого сорту. Моя роль як волонтера полягала в тому, щоб через ці розмови показати їм: їхнє сирітство — це їхня історія, а не вирок.

Спостереження за навчальним процесом показало, що вони часто імітують активність, щоб від них відчепилися. Вони не бачать сенсу в знаннях. На запитання про майбутнє більшість відповідали або фантастично: «буду блогером-мільйонером», або похмуро: «пиду на будівництво, там таких багато».

Це свідчить про те, що у них немає реальної моделі успіху. Вони часто не мають перед очима прикладів дорослих, чий життєвий шлях міг би стати орієнтиром. Їхній досвід спілкування здебільшого обмежується працівниками закладу та однолітками, які перебувають у подібній ситуації. Через це уявлення про майбутнє формується або під впливом медіа та популярної культури, або зводиться до найпростіших і найбільш доступних варіантів працевлаштування. Така ситуація створює своєрідний розрив між реальністю та очікуваннями: підлітки або мріють про швидкий і майже випадковий успіх, або взагалі не бачать

перспектив для особистісного розвитку. Саме тому одним із важливих завдань роботи з ними є розширення їхнього уявлення про можливі життєві шляхи, знайомство з різними професіями та формування віри в те, що їхнє майбутнє може бути результатом власних зусиль і вибору.

Ще один важливий аспект, який я зафіксувала — це криза мотивації до будь-якої роботи. В пансіоні все з'являється «саме собою»: обід на столі, чиста білизна в шафі. Підлітки не бачать процесу заробляння та витрачання ресурсів.

Це породжує споживацьке ставлення та позицію «мені всі винні». Проте це не особиста риса дітей, а прямий наслідок системи, яка позбавляє їх розуміння зв'язку між зусиллями та винагородою. Спостерігаючи за ними, я зрозуміла, що їм потрібен реальний досвід діяльності, де вони могли б побачити результат своїх зусиль. Несформованість звички до систематичної праці призведе до того, що перший же реальний робочий досвід стане для них шоком.

Окремим напрямом мого дослідження став аналіз того, як підлітки орієнтуються у навколишньому середовищі. Життя вихованців в Олександрії проходить у досить обмеженому просторі, що складається переважно відвідування ліцею, спальних кімнат та їдальні. Під час виїзних екскурсій або звичайних прогулянок за межами закладу я звернула увагу на те, що багато з них почуваються невпевнено у міському просторі. Вони часто губляться, не вміють користуватися вуличними вказівниками, соромляться звертатися по допомогу до перехожих і не завжди розуміють принципи руху громадського транспорту. У діалогах виявилось, що для 75% підлітків світ поза парканом інтернату здається ворожим і небезпечним місцем. З одного боку, вони звикли до передбачуваності та відносної безпеки закритого середовища, але з іншого — така ізольованість поступово обмежує їхній життєвий досвід. Саме тому підліткам бракує можливостей для отримання практичного досвіду повсякденних ситуацій, у яких вони могли б самостійно приймати рішення та відчувати відповідальність за власні дії.

Ще однією важливою особливістю, яку я помітила під час спостереження, стала недостатня сформованість у підлітків навичок емоційної саморегуляції. Навіть незначні ситуації в інтернатному середовищі можуть викликати різку та

бурхливу реакцію. Наприклад, звичайне випадкове зіткнення в коридорі іноді переростало у відкритий конфлікт або бійку. Результати анкетування також 35 підтвердили цю тенденцію: лише 18% опитаних підлітків зазначили, що знають способи заспокоїтися та впоратися з напруженням без фізичного прояву агресії. Багато з них не вміють вербалізувати власні переживання й говорити про внутрішній біль, тому їхні емоції часто проявляються через крик, конфлікти або фізичні дії. Соціально-педагогічна допомога, якої вони справді потребують (і про що свідчать мої спостереження), полягає не лише у проведенні лекцій про шкоду куріння, а й у розвитку життєвої стійкості та емоційного інтелекту через відповідні тренінги.

У ході моїх спостережень під час вечірніх годин, коли офіційна частина дня закінчувалася, я бачила, як змінюється атмосфера в закладі. Підлітки стають більш тривожними. Методом діалогу я з'ясувала, що для них «вечір» — це час важких роздумів про сім'ю. Навіть ті, хто роками не бачив батьків або зазнав від них насильства, у розмовах зі мною ідеалізували їх. Вони говорили фрази на кшталт: «Мама просто хворіє», «Тато скоро забере». Це виявило нагальну потребу в роботі з минулим. Підліток не може йти в майбутнє, поки він не пропрацював свою травму покинутості. Мої спостереження довели, що без спеціальної підтримки вони консервують цей біль, який пізніше вибухає у вигляді деструктивної поведінки або втеч із закладу. Наостанок, я хочу підкреслити виявлену потребу в естетичному розвитку та самовираженні. Можливо, це звучить не так важливо, як їжа чи житло, але для підлітка це критично. Я бачила, як змінювалися очі дітей, коли ми займалися творчістю, яка не була «за розкладом». Через малюнок, музику чи навіть власні вірші вони намагалися викричати те, що не могли сказати словами. Мої спостереження довели: творчість для підлітка в інтернаті — це єдиний легальний спосіб бути неслухняним, бути іншим, бути собою. Загалом, моє перебування в Обласному мистецькому ліцеї в с. Олександрія показало, що підлітковий вік тут — це час великого «мовчазного крику». Дітям потрібна як просто соціально-педагогічна підтримка, так і справжня соціальна навігація, яка допоможе їм не розчинитися в колективі, зберегти свою унікальність і знайти сили повірити, що життя поза

інтернатом може бути успішним і щасливим, попри всі стартові труднощі. Завершуючи цей етап дослідження, я можу впевнено сказати: підлітки в Обласному мистецькому ліцеї в с. Олександрія найбільше потребують чесності. Вони відчують фальш за кілометр. Мої діалоги з ними довели, що навіть найважчий підліток починає змінюватися, коли відчуває, що його сприймають не як «сироту №5», а як людину зі своїми страхами та амбіціями.

2.3. Потреби дітей в школі-інтернаті щодо соціально-педагогічної підтримки: Старший підлітковий / юнацький вік (15–18 років)

Під час моєї волонтерської роботи зі старшокласниками 15–18 років у Обласному мистецькому ліцеї в с. Олександрія я відчула, наскільки різке змінюється атмосфера в закладі, коли мова заходить про випуск. Це не були ті безпосередні діти, яких я бачила у молодших класах; це були юнаки та дівчата, що перебували у стані специфічного «передстартового заціпеніння».

Спостерігаючи за ними в актовій залі чи під час неформальних посиденьок у кімнатах, я помітила, що за маскою дорослої байдужості ховається колосальна внутрішня напруга. Вони наче намагалися «законсервувати» свій останній рік в ліцеї, тримаючись за звичні стіни, які декілька годин тому так відчайдушно критикували. У наших діалогах, які часто затягувалися допізна, тема майбутнього була водночас найбажанішою і найбільш лякаючою. Під час включеного спостереження я помітила парадоксальну річ: чим ближче дата випуску, тим частіше старшокласники демонструють ознаки регресії. Юнаки, які ще вчора прагнули повної свободи, починають уникати розмов про майбутнє або раптом виявляють дитячу безпорадність у простих ситуаціях. Я бачила, як сімнадцятирічні випускники впадають у ступор від елементарних запитань про те, як вони планують свій перший тиждень після виходу за ворота закладу. У діалогах впливля головна причина — страх перед відсутністю зовнішнього розкладу. Один із випускників 11-го класу під час нашої бесіди чесно зізнався: «В пансіоні я знаю, що завтра буде обід і чисте ліжко, навіть якщо я просто пролежу весь день. А там я боюся просто забути вчасно купити хліб чи не знатиму, куди йти, коли закінчатся гроші». Це спостереження відкрило мені очі на глибину їхньої соціальної дезорієнтації: за роки життя «на всьому готовому»

в них сформувався своєрідний страх перед побутовою свободою. Свобода для них асоціювалася не з можливостями, а з небезпечною пусткою, де немає розкладу і ніхто не підкаже наступний крок. Це свідчить про те, що система інтернату, забезпечуючи дитину всім необхідним, мимоволі атрофує навички втоного життєзабезпечення.

Особливо болючим пластом мого дослідження став аналіз їхньої економічної безпорадності. Через діалог та спільне моделювання життєвих ситуацій я виявила повну відсутність у вихованців розуміння «ціни побуту». Для них фінанси — це щось абстрактне. Під час спільного планування умовних витрат на місяць я бачила їхню щирю розгубленість. Випускники могли мріяти про дорогі гаджети, але абсолютно не усвідомлювали, що буханець хліба, мило чи квиток у маршрутці потребують щоденних витрат, які не з'являються з повітря. У розмовах з'ясувалося, що випускники не уявляють вартості оренди житла, комунальних послуг чи ліків. В одному з діалогів дівчина-випускниця була шокована, дізнавшись, що за воду та світло в квартирі треба платити окремо від оренди. Вони звикли, що ресурси (світло, вода, їжа) з'являються «самі собою», тому найбільшою їхньою потребою є не просто гроші, а навичка фінансового планування, без якої вони ризикують витратити весь свій капітал у перший же тиждень самостійності. Це спостереження підтвердило, що інтернатна система, забезпечуючи дитину всім необхідним, мимоволі позбавляє її «імунітету» до реального життя, створюючи ілюзію нескінченного ресурсу. Методом спостереження я зафіксувала високий рівень напруги під час контактів випускників із зовнішнім світом. Вони панічно бояться бути ідентифікованими як «інтернатські». У діалогах дівчата часто зізнавалися, що планують приховати своє походження в новому коледжі, аби уникнути жалю чи упередженості. Ця «соціальна мімікрія» вказує на глибоку зневіру у власних силах. Коли ми говорили про кар'єру, я помітила, що більшість випускників заздалегідь готуються що працюватимуть на найпростіших роботах, бо не вірять, що «сирота з Олександрії» може претендувати на щось престижне. Їм катастрофічно бракує позитивних моделей успіху серед людей із подібним минулим. Війна в Україні внесла корективи у плани випускників. Для старшокласників ліцею додався

страх мобілізації (для хлопців). Перебування в укриттях під час повітряних тривог ми використовували для розмов про майбутнє України. Я помітила, що у них зросла потреба у національній приналежності. Бути частиною нації, яка бореться, дає їм відчуття гордості, якого їм часто бракувало через статус сироти. Вони потребують відчуття, що країні вони потрібні як громадяни та фахівці.

Ще один важливий аспект, який я зафіксувала через спілкування, стосувався їхніх уявлень про майбутню сім'ю. В юнацькому віці вони вже активно шукали пару, але ці стосунки часто виглядали як спроба втечі від самотності, а не як зрілий союз. У діалогах виявилось, що вихованці дуже бояться стати такими ж батьками, як їхні власні, але при цьому вони абсолютно не мають моделі того, як виглядає щоденна сімейна повага. Вони зовсім не мають навичок конструктивного вирішення конфліктів — будь-яка суперечка веде або до агресії, або до повного розриву. У діалогах дівчата-випускниці часто казали, що хочуть народити дитину «для себе», щоб нарешті мати когось рідного. Це виявило величезний ризик повторного сирітства, адже вони хочуть дитину для компенсації свого болю, але не знають, як бути батьками в щоденній рутині. Вони мріяли про «ідеальну сім'ю» з картинки, але в реальності не знали, як вибудовувати кордони та брати на себе відповідальність за іншу людину. Оскільки в інтернатних установах відсутня модель повсякденної сімейної взаємодії, вихованці мають ідеалізовані або, навпаки, занадто негативні уявлення про шлюб. Це актуалізує потребу в соціальному наставництві, яке б допомогло випускникам сформувані здорові поведінкові моделі у міжособистісних стосунках.

Для того щоб надати результатам спостережень фактологічного підтвердження, мною було проведене комплексне анкетування вихованців старшого підліткового та юнацького віку (15–18 років). Якщо живі діалоги розкривали емоційний бік проблеми, то анкетування дозволило мовою цифр зафіксувати глибину соціально-педагогічного розриву, у якому опиняються випускники Обласного мистецького ліцею в с. Олександрія перед початком самостійного життя.

Готовність до автономного життєзабезпечення

1. • 94% опитаних зазначили, що відчують високий рівень тривоги при думці про необхідність самостійно розпоряджатися грошима.

- Лише 6% респондентів змогли правильно вказати приблизну вартість базового набору продуктів харчування та засобів гігієни на місяць.

- 88% старшокласників визнали, що не мають жодного уявлення про механізм оплати комунальних послуг та процедуру укладання договорів на оренду житла.

Ці цифри підтверджують мої спостереження про глибоку економічну безпорадність, яка формується через відсутність реальної практики розпорядження ресурсами всередині інтернатного закладу.

2. Правова обізнаність

- Виявилося, що 76% випускників не знають, які саме документи підтверджують їхнє право на закріплене житло або право на чергу для його отримання.

- 62% респондентів не змогли назвати жодної державної установи чи громадської організації, до якої вони могли б звернутися за правовою допомогою у разі виникнення конфліктних ситуацій.

Це свідчить про те, що юридичні знання вихованців залишаються суто теоретичними й не перетворюються на реальний інструмент соціального захисту.

3. Професійна орієнтація та життєві перспективи

- Лише 12% старшокласників вказали, що планують вступати до закладів вищої освіти, орієнтуючись на власні здібності.

- Натомість 70% опитаних обрали професійно-технічні ліцеї за критерієм «там навчалися знайомі» або «там надають повне забезпечення і гуртожиток».

- Найбільш тривожним є показник того, що 82% вихованців вважають свій статус «сироти» перешкодою для отримання престижної

роботи в майбутньому. Це підтверджує наявність глибокого внутрішнього стигматизації («тавра інтернатного»), яке блокує їхню соціальну амбітність.

4. Психологічна готовність до сімейного життя • 80% випускників прямо зазначили, що відчують страх не впоратися з вихованням власних дітей у майбутньому.

- 54% респондентів вважають, що найкращий спосіб уникнути самотності після випуску — це якнайшвидше створення власної сім'ї, що часто є ілюзорним шляхом вирішення проблем соціалізації та несе ризики повторного сирітства.

5. Запит на соціальне наставництво

- 90% випускників у анкетах зазначили, що хотіли б мати постійного наставника — людину поза межами інтернатного персоналу, до якої можна було б звернутися за порадою протягом першого року самостійного життя.

- При цьому рівень довіри до офіційних державних органів соціального захисту виявився вкрай низьким — лише 15% готові звертатися туди за консультацією.

Дані анкетування повністю корелюють з результатами моїх спостережень: за зовнішньою самостійністю випускників прихована глибока невпевненість у власних силах та відсутність практичних навичок виживання. Соціальнопедагогічна підтримка на етапі випуску має трансформуватися з «опікунської» у «тренінгову», де головним акцентом є подолання фінансової, правової та емоційної безпорадності.

Підсумовуючи результати моєї роботи, можу стверджувати, що випускники 15–18 років перебувають у стані високої вразливості. Їхня головна потреба — це поступовий перехід від повної опіки до автономії, де вони мали б змогу «набити гулі» ще в безпечних стінах інтернату під наглядом наставника.

Соціально-педагогічна підтримка на цьому етапі має бути спрямована на руйнування ілюзії «вічного забезпечення» та формування реалістичного, суб'єктного погляду на власне життя.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що система потреб дітей, які виховуються в умовах інтернату, є складною та динамічною структурою, де на кожному віковому етапі домінують специфічні дефіцити. Моя волонтерська практика та безпосередня взаємодія з дітьми дозволили виявити, що попри повне матеріальне забезпечення закладу, вихованці перебувають у

стані перманентної психосоціальної депривації, яка з роками лише змінює свою форму, але не втрачає гостроти.

Наскрізною та найбільш фундаментальною потребою, зафіксованою у всіх вікових групах (від 6 до 18 років), є запит на індивідуалізацію емоційного контакту. В умовах інтернатної «колективізації» дитина фактично позбавлена особистісного простору та значущого дорослого, який фокусувався б виключно на її «Я». Було виявлено, що цей дефіцит еволюціонує: якщо молодші учні шукають у волонтерів батьківську фігуру та тактильне підтвердження своєї цінності, то для підлітків та юнацтва цей запит трансформується у потребу в наставнику-партнері, який здатен почути їх без оціночних суджень та формалізму.

Одним з результатів дослідження стало виявлення феномену «інституційної безпорадності», що є прямим наслідком закритої системи виховання. Жорстка регламентація життя в Олександрійському інтернаті призводить до того, що вихованці втрачають навички суб'єктності. Завдяки спостереженню було зафіксовано, що діти звикають бути об'єктами опіки, де всі побутові, фінансові та соціальні питання вирішуються адміністрацією. Це породжує глибоку економічну та соціальну некомпетентність, яка стає особливо помітною у випускному віці (15–18 років), коли страх перед автономним життям перетворюється на панічну дезорієнтацію. Анкетування лише підтвердило ці спостереження цифрами: переважна більшість випускників (понад 90%) не мають базових навичок фінансового планування та правового самозахисту.

Соціально-педагогічна підтримка в інтернатних закладах часто стикається із «стіною» внутрішньої стигматизації. Підлітки та старшокласники гостро відчують своє «тавро» дитини-сироти, що блокує їхню соціальну амбітність. Було виявлено, що вихованці заздалегідь готують себе до низькокваліфікованої праці та соціальної ізоляції, оскільки вважають себе неконкурентоспроможними порівняно з дітьми які мають родину. Потреба у руйнуванні цього стереотипу та формуванні позитивної ідентичності є однією з найбільш ігнорованих, але найбільш важливих для успішної соціалізації.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що головна мета соціальнопедагогічної допомоги в закладі має полягати у поступовому руйнуванні «інтернатного вакууму».

- На емоційному рівні — це надання дитині відчуття безпечної прив'язаності та безумовної цінності.
- На соціальному рівні — це створення умов для «соціального загартовування», де вихованець має право на помилку, на власну думку та на розпорядження власними ресурсами (часом, речами, грошима).
- На прагматичному рівні — це перехід від теорії до практики: не лекції про життя, а реальне залучення дітей до вирішення побутових та соціальних завдань.

Вихованець школи-інтернату потребує не стільки «догляду», скільки соціального супроводу та менторства. Справжня підтримка має стати для дитини «безпечним містком» у світ, де вона перестане бути об'єктом соціальної опіки й нарешті стане суб'єктом власного життя. Результати моєї роботи доводять: успішна інтеграція випускника можлива лише за умови подолання його внутрішнього відчуття неповноцінності та заміни інституційної залежності на свідому автономію.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ

3.1 Розвиток життєвих навичок дітей в інтернатних установах

Після випуску з інтернату молоді люди часто стикаються з труднощами у вирішенні побутових, фінансових і соціальних питань, що зумовлено недостатнім рівнем сформованості практичних навичок та обмеженим досвідом самостійного прийняття рішень. Дієвим механізмом мінімізації зазначених проблем є впровадження моделей «штучного» побуту (зокрема, тренінгових кімнат чи соціальних гуртожитків) під час підготовки старшокласників до випуску із закладу.

Побутова компетентність

Формування побутової автономії починається з деконструкції «готельного» способу життя, що домінує в інституціях. Першим кроком стає освоєння навичок

харчування та самозабезпечення поза межами спільної їдальні. Це передбачає не лише вміння приготувати елементарну страву, а й розуміння повного циклу: від складання списку продуктів на обмежену суму до знання правил їх зберігання та термінів придатності. Процес готування стає для підлітка уроком відповідальності — тут він вперше стикається з результатом власних дій у матеріальній формі. Важливо, щоб соціально-педагогічна робота включала виходи в реальні супермаркети, де дитина вчиться порівнювати ціни, читати склад продуктів та користуватися касовими апаратами, що мінімізує майбутній стрес від самостійних покупок. [3]

Паралельно вихованцям потрібно розвивати навички догляду за власним життєвим простором та особистими речами. В інтернатній системі, де майно часто є спільним або закріпленим за групою, у дитини може бути розмите почуття «свого». Розвиток побутової компетентності передбачає навчання базовому ремонту одягу, користуванню пральною машиною та підтримці чистоти в приміщенні. Коли дитина отримує простір, за який вона несе персональну відповідальність, у неї формується повага до праці та дбайливе ставлення до ресурсів.

Важливо, щоб вихованець орієнтувався також в основах турботи про власне здоров'я: знав, які засоби входять до базової домашньої аптечки та для чого вони призначені, розумів яких заходів слід вжити при перших ознаках застуди. Крім того, вихованець повинен вміти записатися на прийом до лікаря онлайн. Такі знання й уміння сприяють формуванню відповідального ставлення до власного здоров'я. [51,с.131.]

Важливою навичкою є здатність впевнено пересуватися та орієнтуватися у великому місті. Для вихованців інтернатів, чиє переміщення зазвичай обмежене територією закладу або організованими екскурсіями, самостійний вихід у місто є серйозним викликом. Навчання орієнтації включає в себе використання навігаційних додатків, розуміння схем громадського транспорту та вміння будувати альтернативні маршрути. Це не просто технічна навичка, а розвиток «географічної впевненості», яка дозволяє молодій людині відчувати себе не чужинцем, а повноправним мешканцем громади. Вміння розрахувати час на

дорогу та вчасно прибути на зустріч стане першим кроком до формування професійної дисципліни. Поряд із побутовою адаптацією потрібно розвивати економічну грамотність, адже вона є протиположною психології утриманства. Традиційна система забезпечення «всім необхідним» позбавляє дитину можливості робити помилки в управлінні фінансами в безпечному середовищі. Впровадження програм, де вихованці отримують реальні кишенькові гроші та вчаться їх заощаджувати або інвестувати у власні хобі — вчить їх цінувати обмежений ресурс. Це допомагає подолати ілюзію про «невичерпне джерело державних благ» і готує до жорстких ринкових умов поза межами закладу. [54,с.220]

Важливо, щоб соціальний педагог виступав тут не контролером, а консультантом, який дозволяє дитині відчувати наслідки як вдалих, так і невдалих фінансових рішень. Але матеріальної й побутової підготовки замало, щоб посправжньому змінити спосіб мислення. Соціальне утриманство тісно пов'язане з відсутністю суб'єктності, тому наступним важливим етапом є зміна ролі дитини з «того, кому допомагають» на «того, хто діє». Залучення вихованців до волонтерських проєктів, допомоги молодшим дітям або участі в екологічних ініціативах громади дає їм відчуття важливості. Коли дитина бачить результати своєї праці та відчуває вдячність оточуючих, її самооцінка перестає базуватися на статусі «сироти» чи «підопічного». Це народжує ініціативність — якість, що є прямою протилежністю утриманству. Останнім важливим кроком до побутової самостійності в сучасному світі є цифрова грамотність — уміння користуватися технологіями, щоб керувати своїм повсякденним життям. Сьогодні побут нерозривно пов'язаний із використанням онлайн-платформ для оплати рахунків, замовлення послуг чи взаємодії з державними органами. Вихованці мають навчитися використовувати технології не лише для розваг, а як засіб полегшення щоденних завдань. Це включає безпеку в мережі, захист персональних даних та критичного мислення у ставленні до інформації. Цифрова автономія дозволяє випускнику швидше інтегруватися в сучасний ритм життя, де швидкість доступу до послуг визначає якість повсякденного існування. [58,с.268]

Соціально-комунікативні навички Першочерговим етапом розвитку соціально-комунікативних компетентностей вихованців інтернатних закладів є перехід від реактивних форм поведінки до усвідомленої та конструктивної комунікації. В умовах

інституційного середовища, для якого нерідко характерні жорсткі ієрархічні взаємини та домінування силових або маніпулятивних моделей розв'язання конфліктів, особливого значення набуває формування навичок асертивної поведінки. Асертивність розглядається як здатність особистості чітко висловлювати власні потреби, аргументовано відстоювати позицію та захищати особистісні межі без порушення прав і гідності інших людей. Соціально педагогічна робота у цьому напрямі передбачає використання методів моделювання ситуацій соціальної взаємодії, у межах яких підлітки опановують конструктивні способи реагування, зокрема техніку «Я-повідомлень». Такий підхід сприяє формуванню навичок продуктивного діалогу, які необхідні під час спілкування з друзями, майбутніми роботодавцями, викладачами чи державними службовцями.

Важливим напрямом психолого-педагогічної роботи з вихованцями інтернатних закладів є розвиток навичок емоційної саморегуляції. Тривале перебування в умовах емоційного напруження може негативно впливати на здатність дитини контролювати власні емоційні реакції, що часто проявляється у підвищеній імпульсивності, тривожності або агресивній поведінці. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування в підлітків уміння розпізнавати та усвідомлювати власні емоційні стани, а також визначати причини їх виникнення. Ефективними засобами розвитку емоційної саморегуляції є використання технік заземлення, дихальних вправ, релаксаційних практик та арт-терапевтичних методів. Застосування зазначених підходів сприяє формуванню усвідомленого ставлення до емоцій, розумінню їхньої сигнальної функції та зниженню рівня емоційної напруги. [59,с.10] Важливим аспектом такої роботи є розвиток здатності до контролю поведінкових реакцій через формування навички паузи між виникненням емоції та відповідною дією. Сформованість цієї здатності розглядається як один із показників психологічної зрілості особистості. Розвиток

емоційного інтелекту тісно пов'язаний із формуванням емпатії як важливої складової міжособистісної взаємодії. В умовах інституційного виховання, де діти нерідко зазнають емоційної депривації та обмеження індивідуальних соціальних контактів, емпатійні здібності можуть бути недостатньо розвиненими. У зв'язку з цим важливого значення набуває організація групових тренінгів, колективної проєктної діяльності та інших інтерактивних форм роботи, які сприяють розвитку навичок розпізнавання невербальних сигналів, усвідомлення емоційних станів інших людей і розуміння особливостей міжособистісної комунікації. Формування емпатії створює передумови для розвитку довірливих соціальних взаємин, здатності до співпраці та ефективної інтеграції у соціальні групи. Розвинені емпатійні навички сприяють успішній адаптації випускників інтернатних закладів у колективах, де важливими є комунікативна компетентність, командна взаємодія та соціальна відповідальність. Крім того, здатність розуміти емоційні переживання інших людей виступає важливим чинником профілактики булінгу, агресивної поведінки та інших проявів насильства в освітньому середовищі.

Особливе місце у системі психосоціального супроводу вихованців інтернатних закладів посідає робота, спрямована на подолання страху перед самотійним життям і формування позитивної «Я-концепції». Тривале перебування в умовах постійної опіки та регламентованого середовища може негативно впливати на розвиток індивідуальності, самотійності та впевненості у власних можливостях. У зв'язку з цим психолого-педагогічний супровід має бути орієнтований на виявлення та розвиток особистісних ресурсів дитини, підтримку її самооцінки та формування адекватного уявлення про власний потенціал. Важливим аспектом такої роботи є формування в підлітків усвідомлення права на помилку та здатності конструктивно долати труднощі. Розуміння можливості корекції власних дій і наявності ресурсів для вирішення проблем сприяє зниженню рівня тривожності та розвитку психологічної стійкості. За таких умов відбувається поступовий перехід від стратегії психологічного виживання до стратегії особистісного розвитку, у межах якої

соціальна взаємодія сприймається як ресурс для самореалізації, набуття нового досвіду та особистісного зростання.

Правова обізнаність

Продовжуючи аналіз комплексної підготовки вихованців, особливу увагу слід приділити саме правовій грамотності, яка в умовах виходу з інтернатної системи стає головним інструментом захисту від соціальної експлуатації та правового нігілізму. Для дитини, чиє життя роками регламентувалося внутрішніми наказами закладу, перехід у площину загальнодержавного законодавства є викликом неймовірної складності. Правова грамотність тут розглядається не просто як сума знань про закони, а як прикладна навичка «правової самооборони», що дозволяє молодій людині не стати жертвою обставин у перші ж місяці самостійного життя. [54,с.253]

Фундаментальним аспектом правової підготовки є глибоке засвоєння вихованцем свого юридичного статусу та пов'язаних із ним гарантій. Випускник має чітко диференціювати види державної підтримки, на які він має право: від черговості на отримання соціального житла до специфіки виплат після закінчення закладу. У педагогічній практиці це реалізується через розбір реальних кейсів: як перевірити своє місце в квартирній черзі, які документи підтверджують статус дитини-сироти або особи, позбавленої батьківського піклування, та як діяти, якщо ці права ігноруються чиновниками. Це формує в підлітка суб'єктність — розуміння того, що пільги є не «подарунком» адміністрації, а законною вимогою, підкріпленою нормативно-правовими актами.

Окремим блоком правової грамотності є сфера трудового та цивільного права. Оскільки випускники інтернатів є пріоритетною ціллю для недобросовісних роботодавців, вони мають володіти навичками аналізу трудового договору. Соціальний педагог має навчити підлітка розрізняти офіційне працевлаштування від цивільно-правових угод, розуміти значення випробувального терміну, тривалості робочого дня та матеріальної відповідальності. Правова обізнаність у цьому контексті виступає запобіжником проти трудового рабства та фінансових маніпуляцій. Дитина має знати, що будь-яка трудова взаємодія має бути

задокументована, а відмова у видачі копії договору є першим сигналом про небезпеку.

Не менш важливою є сфера захисту від правопорушень та взаємодія з правоохоронними органами. У вихованців інтернатів часто спостерігається або надмірний страх перед поліцією або схильність до конфронтації. Розвиток правової грамотності передбачає чітке знання своїх прав при затриманні, огляді чи опитуванні. Вихованець має засвоїти алгоритм: право на дзвінок, право не свідчити проти себе (згідно зі ст. 63 Конституції України) та право на безоплатну вторинну правову допомогу (БВПД). [52] Розуміння того, що держава надає безкоштовного адвоката, є критично важливим для дитини, яка не має фінансового ресурсу для приватного захисту. Це знання перетворює закон із «ворожої сили» на інструмент, який може і повинен працювати на користь особистості. Особливе місце посідає цифрова правова грамотність та безпека в інформаційному просторі. У сучасних реаліях правопорушення часто мігрують в онлайн-площину, тому випускники мають бути підготовлені до викликів кіберзлочинності. Це включає розуміння відповідальності за поширення контенту, знання правил оформлення онлайн-кредитів (та ризиків, пов'язаних із мікрофінансовими організаціями) та вміння захистити свої персональні дані. Використання електронного цифрового підпису (ЕЦП) та порталу «Дія» стає не просто зручністю, а необхідною компетенцією для дистанційної взаємодії з державними органами, що значно знижує корупційні ризики та бюрократичні бар'єри для молодшої людини.

Завершальним етапом формування правової грамотності є здатність до активного правозахисту. Вихованець має знати «карту правової допомоги» свого регіону: адреси центрів надання безоплатної правової допомоги, контакти громадських організацій та офісу Омбудсмана. Це створює навколо випускника мережу безпеки, яка не зникає після виходу за поріг закладу. Коли підліток не просто знає свої права, а й володіє механізмами їх відновлення у разі порушення, ми можемо говорити про сформовану правову свідомість.

Професійна орієнтація

Професійне самовизначення та формування позитивного ставлення до праці є завершальним, але водночас одним із найважливіших напрямів підготовки вихованця до самостійного життя. Правова обізнаність допомагає молодій людині орієнтуватися у власних правах і можливостях, побутові навички забезпечують здатність організовувати щоденне життя, однак саме професійна діяльність створює основу для матеріальної незалежності. У дітей, які зростають в інтернатних закладах, уявлення про працю нерідко формується специфічно. Часто вона асоціюється переважно з обов'язковими побутовими дорученнями — прибиранням, чергуванням чи іншими видами внутрішньої роботи. Інколи ж праця сприймається як віддалене й абстрактне поняття, яке не пов'язується безпосередньо з особистим добробутом і життєвими перспективами. У зв'язку з цим важливим завданням соціально-педагогічної роботи є формування більш усвідомленого ставлення до трудової діяльності. Йдеться про те, щоб допомогти підлітку побачити в праці не лише необхідність, а й реальний інструмент розвитку власного потенціалу. [28,с.123]

Процес професійного самовизначення в інтернатних закладах часто ускладнюється обмеженням соціальним досвідом вихованців і досить вузьким уявленням про власне майбутнє. Вихованці схильні обирати професії не за покликанням, а йти в ті заклади професійної освіти, куди традиційно спрямовує інтернат, або обирати спеціальності, які здаються «легкими». Подолати таку шаблонність можна через цілеспрямоване розширення професійного кругозору дитини та знайомство з реальними умовами сучасного ринку праці. Важливо, щоб профорієнтаційна робота не обмежувалася лише теоретичними розмовами.

Ефективними є екскурсії на підприємства, зустрічі з представниками різних професій, а також можливість спробувати себе у певних видах діяльності. Такі форми роботи дозволяють підліткам побачити, як насправді організована праця в різних сферах — від IT-сектору та сфери послуг до креативних індустрій. Це допомагає сформувати більш реалістичне уявлення про професійний світ, зрозуміти різноманітність можливостей і співвіднести їх із власними інтересами, здібностями та життєвими планами.

Поступовий перехід від етапу вибору професії до практичної підготовки сприяє формуванню психологічної готовності до трудової діяльності, що є важливою умовою успішної адаптації та закріплення на першому робочому місці. Випускники інтернатів нерідко звільняються у перші ж місяці роботи через нездатність дотримуватися графіку, приймати зауваження керівництва або працювати в колективі. Саме тому розвиток життєвих навичок у цьому блоці має фокусуватися на «soft skills»: вмінні працювати в команді, навичках ділової комунікації та стресостійкості в професійних ситуаціях. Рольові ігри, що імітують співбесіду, вирішення конфлікту з клієнтом або планування робочого дня, допомагають підлітку адаптуватися до професійної етики та культури праці ще до моменту реального працевлаштування. [30,с.134]

Окремим аспектом є виховання цінності праці як основи гідності особистості. В умовах соціального утримання важливо донести до дитини думку, що зароблена власною працею гривня має вищу цінність, ніж отримана допомога. Це досягається через залучення підлітків до реальних оплачуваних або волонтерських проєктів, де результат праці є видимим і корисним для інших. Коли дитина відчуває гордість за виконану роботу, її самооцінка трансформується: вона перестає ідентифікувати себе як «соціально вразливу категорію» і починає бачити себе як професіонала, що приносить користь суспільству. Це створює надійний захист від маргіналізації та шкідливих звичок, які часто виникають через відсутність зайнятості та життєвих орієнтирів. Важливо також приділити увагу розвитку навичок кар'єрного менеджменту в умовах мінливого світу. Вихованець має розуміти, що професія, обрана після школи, не обов'язково є вибором на все життя. Концепція «освіти впродовж життя» має стати частиною його світогляду. Навчання пошуку вакансій, складання конкурентоспроможного резюме, користування платформами для фрілансу та розуміння механізмів перекваліфікації розвиває у випускнику гнучкість. Така адаптивність дозволяє молодій людині не впадати в розпач у разі втрати роботи, а сприймати це як етап пошуку нових можливостей. Блок професійної орієнтації закриває цикл підготовки до автономії, надаючи вихованцю не лише інструменти для заробітку, а й сенс соціального існування.

Сформована цінність праці стає тим внутрішнім двигуном, який допомагає випускнику подолати кризу виходу з інтернату та успішно вбудуватися в економічну структуру суспільства. Коли молода людина має улюблену справу, чіткий професійний план та навички самореалізації, вона остаточно перетворюється з підопічного системи на суб'єкта власної долі, здатного забезпечити собі гідне майбутнє.

3.2 Роль соціального педагога у процесі соціалізації вихованців інтернатних закладів

Соціально-педагогічна робота в умовах інтернатної установи є багатограним та динамічним процесом, який докорінно відрізняється від традиційної педагогіки у звичайній школі. Головна специфіка полягає в тому, що для вихованця інтернат стає не просто місцем навчання, а основним життєвим простором, що має компенсувати відсутність сімейного затишку та забезпечити цілодобовий супровід розвитку особистості. Враховуючи контингент таких закладів, де перебувають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування соціальний педагог постає не лише як наставник, а й як ключовий посередник між дитиною та складним зовнішнім світом.

Розглядаючи цей процес системно, варто почати з діагностичної функції, яка є фундаментом усієї професійної діяльності в закладі. Вона не обмежується лише збором формальних документів чи анкетуванням; це глибоке занурення в «соціальну біографію» кожної дитини. Соціальний педагог аналізує причини потрапляння дитини до інтернату, вивчає рівень її психотравматизації та специфіку соціального досвіду, який часто є негативним. Такий детальний аналіз дозволяє виявити приховані дефіцити — від емоційної депривації до відсутності базових побутових навичок — і саме на основі цих даних вибудовується індивідуальна траєкторія підтримки вихованця. [24]

Коли первинний портрет дитини сформовано, логічним продовженням стає реалізація адаптаційно-реабілітаційної функції. Перебування в закритому або напівзакритому закладі завжди є стресом, тому першочерговим завданням педагога є створення безпечного простору де дитина зможе адаптуватися до нових соціальних ролей та режиму дня. У процесі реабілітації важливо подолати

явища емоційної відчуженості та апатії, які часто виникають через тривале перебування в державних установах. Допмагаючи дитині знайти спільну мову з однолітками та персоналом, ми готуємо підґрунтя для глибших внутрішніх трансформацій.

Успішна адаптація відкриває простір для корекційно-розвиткової функції, яка спрямована на виправлення деформацій у поведінці та розвиток особистісних ресурсів. Оскільки багато вихованців мають схильність до агресії, підвищену тривожність або низьку самооцінку, робота фахівця зосереджується на формуванні емоційного інтелекту та навичок ненасильницького спілкування. Через тренінги, елементи арт-терапії та групові дискусії соціальний педагог допомагає дитині переосмислити свій досвід і виробити нові, конструктивні моделі поведінки, які є необхідними для її подальшого життя в суспільстві. [21.с. 61]

Працюючи з дітьми-сиротами варто зосередити увагу на технології превентивного виховання та подолання девіантної поведінки. Оскільки вихованці часто перебувають у стані перманентного стресу або «соціального голоду», вони схильні до пошуку деструктивних способів самовираження. Соціально-педагогічна підтримка тут набуває форми створення альтернативного середовища: залучення підлітків до екстремальної педагогіки (туристичні походи, спортивні змагання), де адреналін спрямовується у конструктивне русло. Це не просто дозвілля, а форма випробування власних меж, яка вчить вихованця контролювати емоції та нести відповідальність за товаришів, запобігаючи проявам агресивної поведінки.

Після розгляду превентивних заходів доцільно перейти до форм підтримки, спрямованих на розвиток соціального інтелекту й емпатії. В умовах групового проживання діти часто вибудовують жорстку ієрархію, де панує право сили. Соціальний педагог впроваджує методики ненасильницького спілкування та «кола підтримки», де кожен вихованець може бути почутим без критики. Особливою формою тут виступає медіація однолітків — коли самі діти, навчені фахівцем, допомагають розв'язувати конфлікти всередині групи. Це кардинально змінює клімат у закладі: з режиму «виживання» колектив

переходить у режим «співпраці», що дозволяє дитині відчувати безпеку — базову потребу для здорового психічного розвитку. [17]

Доцільно також підкреслити значення розвитку творчих здібностей і самореалізації, яким часто приділяється недостатньо уваги в системі виховної роботи. Для дитини в інтернаті наявність таланту (у малюванні, спорті, технічній творчості) стає «соціальним ліфтом» та способом виділитися.

Соціально-педагогічна робота полягає в пошуку зовнішніх ресурсів: грантів, стипендій, спеціалізованих гуртків поза межами закладу. Вихід вихованця за межі інтернату для занять у міській художній школі чи спортивній секції є потужною формою підтримки, оскільки це розриває коло замкнутості та дає дитині досвід успішної взаємодії з усіма дітьми на рівних умовах.

На більш глибокому рівні важливим етапом роботи виступає формування позитивної «Я-концепції». Через постійну зміну персоналу та відсутність персоналізованої уваги у дитини може сформуватися відчуття власної «непотрібності». Фахівець використовує метод «портфоліо досягнень» або «книги життя», де збираються всі маленькі перемоги, фотографії, малюнки та грамоти дитини. Ця форма підтримки допомагає вихованцю побачити свою історію як безперервний процес зростання, а не як набір випадкових подій. Вона створює той самий внутрішній стрижень, який дозволить випускнику не зламатися під тиском перших життєвих невдач. [11]

Окремим аспектом виступає пропедевтика сімейного життя. Оскільки вихованці позбавлені моделі здорових стосунків між чоловіком та жінкою, соціальний педагог організовує заняття, спрямовані на формування образу майбутньої сім'ї. Це включає обговорення ролей батька й матері, культури побуту та відповідального батьківства. Така підтримка має довгостроковий ефект, оскільки вона спрямована на переривання ланцюга «спадкового сирітства», коли випускники інтернатів, не маючи досвіду любові, згодом самі залишають своїх дітей у таких закладах. Таким чином, робота педагога трансформується у місію зцілення поколінь.

Паралельно з психологічною підтримкою невід'ємною частиною роботи є прогностична та правозахисна функція. Вихованець інтернату є соціально

вразливим, тому соціальний педагог виступає головним гарантом дотримання його прав: від контролю за збереженням житла до представлення інтересів дитини в державних органах. Більше того, спеціаліст має працювати «на випередження», прогножуючи труднощі, з якими підліток зіткнеться після виходу за ворота інтернату. Це включає також професійну орієнтацію та формування фінансової грамотності, щоб перехід до самостійного життя не став для випускника черговим кризовим потрясінням. [9]

Усі зазначені напрями сприяють реалізації процесів соціалізації та інтеграції в суспільство, що є кінцевою метою всієї системи інтернату. Тут особливу роль відіграє відкритість закладу до зовнішнього світу, що часто реалізується через залучення волонтерських ініціатив. Волонтери привносять в інтернат неформальне спілкування, яке не обмежене посадовими інструкціями, що дозволяє дітям бачити реальні приклади соціальної успішності та різні життєві сценарії. Така взаємодія допомагає дитині вийти за межі «інтернатного мислення», відчувати себе частиною великої спільноти та повірити у власну здатність побудувати гідне майбутнє поза стінами установи.

Комплексне застосування цих методів роботи вимагає від педагога постійного діагностичного моніторингу, який сам по собі є важливою технологією. Використання методів соціометрії, біографічного методу та спостереження дозволяє вчасно коригувати траєкторію розвитку кожної дитини, забезпечуючи індивідуальний підхід. Зрештою, інтеграція традиційних методів виховання з сучасними соціальними технологіями створює цілісне виховне середовище, яке не просто утримує дитину в закладі, а активно готує її до повноцінної інтеграції в суспільство, перетворюючи колишнього вихованця на свідомого та спроможного громадянина.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу та вивчення практичних засад діяльності фахівців у системі інституційного догляду, можна стверджувати, що соціально-педагогічна робота в інтернатних закладах є складним, багатовекторним процесом, спрямованим на мінімізацію наслідків соціальної

депривації та підготовку вихованців до автономного життя. Особливості роботи з дітьми-сиротами визначаються насамперед специфікою їхнього психосоціального статусу, що характеризується втратою сімейних зв'язків та тривалим перебуванням у закритому середовищі. Встановлено, що головним завданням фахівця у цьому контексті є подолання явища «соціального сирітства» через індивідуалізацію виховного процесу. Робота з цією категорією дітей не може обмежуватися лише загальним наглядом; вона потребує глибокої реабілітаційної складової, спрямованої на відновлення емоційної цілісності особистості, розвиток здатності до емпатії та формування позитивного образу майбутнього. Важливим аспектом є опрацювання минулого травматичного досвіду, без якого неможлива побудова адекватної самооцінки та стійкої ідентичності вихованця. Роль соціального педагога у процесі соціалізації вихованців є визначальною, оскільки він виступає ключовим медіатором між дитиною та відкритим соціумом. Науковий аналіз підтверджує, що професійна діяльність педагога трансформується з позиції контролера до позиції наставника та фасилітатора. Фахівець виконує низку стратегічних функцій: • Діагностико-прогностичну, що дозволяє вчасно виявити дезадаптивні тенденції та розробити індивідуальну траєкторію розвитку дитини;

- Правозахисну, забезпечуючи дотримання майнових, житлових та особистих прав сиріт;

- Соціально-перетворювальну, яка полягає у безпосередньому формуванні життєвих навичок, необхідних для самостійного проживання (від фінансової грамотності до культури побуту).

Ефективність соціалізації вихованців напряму корелює з рівнем професійної компетентності соціального педагога та його здатністю

вибудовувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Роль педагога в інтернаті є унікальною: він не просто транслює знання, а створює для дитини-сироти

умови для успішної соціальної адаптації. Це передбачає формування здатності до критичного мислення, виховання вольових якостей та розвиток емоційного

інтелекту, що в сукупності дозволяє випускнику успішно протистояти негативним впливам зовнішнього середовища.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що дієвість соціалізації в умовах інтернату безпосередньо залежить від здатності соціального педагога

інтегрувати виховні, реабілітаційні та адаптаційні методи в єдину систему супроводу. Кінцевим критерієм успішності такої роботи є не лише зовнішня

дисциплінованість вихованця, а його внутрішня готовність до прийняття відповідальних рішень, здатність до продуктивної професійної діяльності та спроможність до створення власної гармонійної сім'ї. Таким чином, соціальний педагог виступає гарантом того, що державна опіка перетвориться на реальний інструмент розвитку особистості, здатної подолати «спадковість» сирітства та стати повноцінним членом суспільства.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє констатувати, що проблема соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт у сучасних соціокультурних умовах України набуває особливої гостроти та потребує фундаментального системного переосмислення. В ході роботи було теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено, що дитина-сирота постає не просто як об'єкт опіки, а як суб'єкт із глибоко деформованим простором первинної та вторинної соціалізації. Її життєвий шлях обтяжений накопиченим впливом деприваційних чинників, що підсилюють дію один одного, створюючи специфічний деструктивний фон для формування особистості. Соціально педагогічний статус такої дитини визначається тривалим перебуванням у ситуації соціального відчуження, що блокує природні механізми засвоєння соціокультурного досвіду та трансляції загальноприйнятих ціннісних орієнтацій.

Комплексна соціально-педагогічна характеристика цієї категорії дітей засвідчує, що домінантним фактором їхнього вразливого стану є відсутність стабільної, емоційно насиченої фігури прив'язаності в період розвитку дитини. Це спричиняє розвиток глибинної тривожності та нездатність до формування стійких міжособистісних зв'язків у майбутньому. Тривале перебування в умовах інституційної ізоляції, яка характеризується жорсткою регламентацією життєдіяльності та дефіцитом персоналізованої уваги, призводить до

формування специфічного психосоціального статусу. Він проявляється через фрагментарність образу «Я», коли дитина не здатна вибудувати цілісну часову перспективу власного життя, пов'язуючи минуле, теперішнє та майбутнє у логічну послідовність.

Особливе місце у структурі вразливості займає явище розмитої ідентичності, за якого вихованець інтернатного закладу втрачає орієнтири власної соціальної та особистісної приналежності. Це зумовлює виражену соціальну ізоляцію — стан відчуженості від суспільних процесів, що бсупроводжується внутрішньою установкою на меншовартість та очікуванням відторгнення з боку «зовнішнього» світу. У результаті дитина замикається у межах закритої спільноти закладу, де замість конструктивних стратегій поведінки засвоюються моделі соціального інфантилізму та споживацтва. Аналіз нормативно-правового базису захисту прав дитини в Україні засвідчив виражений перехідний характер вітчизняної системи опіки та піклування. Доведено, що сучасний етап розвитку законодавства характеризується поступовим відходом від застарілої опікунської моделі інтернатного типу, де дитина розглядалася переважно як пасивний об'єкт державного утримання, до суб'єкт-центрованого підходу. Останній базується на визнанні дитини активним учасником процесу захисту своїх прав та орієнтується на пріоритетність сімейного виховання як фундаментальної умови гармонійного розвитку особистості. Такий вектор змін повністю корелює з положеннями Конвенції ООН про права дитини та вимогами Європейської стратегії забезпечення прав дітей.

Дослідження чинної законодавчої бази дозволило встановити, що в Україні створено необхідні правові передумови для функціонування системи соціального захисту, проте існує певний розрив між закріпленими у законі правами та їх практичним втіленням. Зокрема, виявлено потребу в посиленні механізмів реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (деінституціалізації). Це передбачає не просто механічне скорочення кількості інтернатних закладів, а розвиток послуг на рівні громад, спрямованих на підтримку біологічних сімей у кризових

ситуаціях та розширення мережі сімейних форм виховання (прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу).

Пріоритетним вектором державної політики на сучасному етапі визначено перехід від формального фізичного утримання та юридичного супроводу до створення інклюзивного соціально-виховного середовища. Державна стратегія орієнтована на формування такої системи соціально-педагогічної підтримки, яка здатна компенсувати дитині втрачений родинний ресурс та мінімізувати наслідки соціального сирітства. Ключовим завданням нормативного регулювання постає забезпечення повноцінної інтеграції вихованця у громаду, що включає доступ до якісної освіти, медицини та програм соціальної адаптації, які готують дитину до самостійного дорослого життя за межами державної опіки.

Диференціація потреб вихованців інтернатних закладів за віковими періодами дозволила виявити чітку динаміку трансформації запитів на соціально-педагогічну допомогу, що зумовлено як психофізіологічним дозріванням особистості, так і специфікою інституційного середовища. Встановлено, що ефективність соціально-педагогічного впливу безпосередньо залежить від релевантності обраних методів роботи актуальним віковим завданням розвитку дитини-сироти.

У молодшому шкільному віці (6–10 років) провідною визначено потребу в емоційному відновленні та подоланні наслідків ранньої сенсорної й емоційної депривації (обмеженості). На цьому етапі соціально-педагогічна робота фокусується на відновленні базової довіри до світу через встановлення стабільних, безпечних стосунків із дорослим, який виступає посередником у засвоєнні соціальних норм та джерелом емоційної підтримки. Пріоритетними завданнями є корекція затримок психічного розвитку, формування навичок самообслуговування та розвиток емоційного інтелекту. У підлітковому періоді (11–14 років) акцент соціально-педагогічної допомоги суттєво зміщується у площину комунікативної компетенції та належності до групи. Для цієї вікової групи критично важливою стає потреба у визнанні з боку однолітків та пошуку власного місця в ієрархії колективу.

Соціально-педагогічна підтримка в цей час трансформується у фасилітацію процесів конструктивної міжособистісної взаємодії та профілактику девіантної поведінки. Педагог має виступати модератором конфліктних ситуацій, навчаючи підлітків навичкам ненасильницького спілкування та саморегуляції, аби попередити формування негативної ідентичності. Натомість у старшому підлітковому та юнацькому віці (15–18 років) на перший план виходять складні екзистенційні та прагматичні потреби, пов'язані з наближенням моменту виходу з-під державної опіки. Пріоритетними напрямками роботи стають професійне самовизначення, формування правової грамотності (як інструменту правової самооборони) та розвиток готовності до побуту та самозабезпечення. Цей етап вимагає відходу від директивних методів виховання на користь партнерських, де соціальний педагог стає наставником, який допомагає вихованцю сформувати відповідальність за власну побудову життя.

Фундаментальним чинником успішної інтеграції вихованців інтернатних закладів у відкритий соціокультурний простір визначено рівень сформованості системи життєвих навичок, які в межах нашого дослідження розглядаються як дієвий інструментарій подолання та профілактики соціальної незрілості. Встановлено, що в умовах інституційного виховання, де більшість життєвоважливих процесів визначені правилами закладу, у дитини-сироти формується пасивна життєва позиція. Саме тому цілеспрямований розвиток життєвих компетенцій постає не просто як додатковий освітній компонент, а як стратегічний ресурс виживання особистості в автономному дорослому житті.

Проведене дослідження підтвердило, що життєва компетентність дитини сироти є складним цілісним утворенням, структура якого виходить далеко за межі суто прикладних умінь. Окрім базової побутової автономії та фінансової грамотності, що є необхідними для задоволення первинних потреб, до структури життєвих навичок включено розвинені пізнавальні та емоційновольові компоненти. Зокрема, це здатність до критичного аналізу інформації, навички емоційного саморегулювання в стресових ситуаціях, а також прогностична здатність — уміння вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки та передбачати віддалені наслідки власних дій і рішень. Сформованість цих навичок дозволяє

вихованцю перейти від моделі стихійної поведінки до усвідомленого управління власною життєвою траєкторією.

Доведено, що саме гострий дефіцит зазначених компетенцій є головною причиною вторинної дезадаптації випускників інтернатів, яка часто проявляється у формі соціальної дезорієнтації, поведінки жертви або схильності до протиправних дій. Відсутність досвіду самостійного вибору в межах закладу трансформується у нездатність протистояти негативним впливам середовища після виходу з нього. Це актуалізує нагальну необхідність впровадження спеціалізованих програм соціально-педагогічного тренінгу в межах інституційної опіки. Такі програми мають базуватися на принципах активного навчання та моделюванні реальних життєвих ситуацій, що дозволяє дитині в безпечних умовах апробувати різні соціальні ролі та стратегії поведінки. Обґрунтовано, що в умовах трансформації системи інтернатного виховання професійна роль соціального педагога зазнає суттєвої функціональної переорієнтації: від традиційних функцій нагляду, контролю та фізичної опіки до ролі «фасилітатора соціалізації» та «медіатора» у системі взаємодії «дитина — суспільство — державні інституції». У цьому контексті соціальний педагог виступає не лише транслятором соціальних норм, а й ключовим посередником, який мінімізує бар'єри між ізольованим середовищем закладу та відкритим соціумом. Його діяльність спрямована на подолання об'єктивних та суб'єктивних перешкод, що заважають вихованцю реалізувати свої права та інтегруватися у громаду. Особливого значення набуває робота з корекції деструктивних життєвих сценаріїв, сформованих під впливом минулого негативного досвіду. Через індивідуалізацію виховного процесу соціальний педагог допомагає дитині переосмислити власну історію, трансформуючи роль «жертви обставин» у роль «активного творця власного життя».

Соціально-педагогічна робота в межах інтернатного закладу постає як цілісний, неперервний процес супроводу, де педагог виконує функцію архітектора соціального простору. Його місія полягає у моделюванні такого мікросередовища, яке б за своїми характеристиками максимально наближалось до природного соціуму, забезпечуючи дитині можливість апробації

різноманітних соціальних ролей. Такий підхід дозволяє вихованцю реалізувати свій особистісний потенціал всупереч обтяженому депривацією минулому, формуючи стійкість до життєвих викликів та готовність до відповідального самовизначення.

Перспективи подальших наукових робіт у межах обраної проблематики вбачаються у дослідженні психологічної стійкості самих фахівців. Зокрема, актуальним є вивчення механізмів превенції професійного вигорання соціальних педагогів, які постійно працюють із глибоко травмованими дітьми в умовах високого емоційного навантаження. Окремим вектором майбутніх досліджень має стати розробка інноваційних моделей постінтернатного супроводу. Особлива увага має бути приділена інтеграції цифрових інструментів та платформ для дистанційної соціальної підтримки випускників, що дозволить забезпечити їм доступ до кваліфікованої допомоги в режимі реального часу під час їхньої первинної адаптації до самостійного життя в територіальній громаді.

СПИСОК ВМКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Child Protection Multisectoral Needs Assessment – Ukraine 2023 / World Vision International 2023. URL:<https://www.wvi.org/publications/research/ukraine/child-protectionmultisectoral-needs-assessment-ukraine-2023#>

2. United Nations Children’s Fund, UNICEF Ukraine Annual Report 2024, UNICEF, New York, February 2025
URL:<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://open.unicef.org/download-pdf%3Fcountryname%3DUkraine%26year%3D2024&ved=2ahUKEwjP5tDv7u2TAxUxZv4FHQ46HhMQFnoECBwQAQ&usg=AOvVaw03noKnnJa8Oi5y2L8tAg8n>

3. Аксакова П. А. Технології соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами у прийомній сім’ї / П. А. Аксакова // Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи [Електронне видання] : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. Здобувачів вищ. Освіти, Харків, 19 трав. 2023 р. / Харків. Нац. Пед. Ун-т ім. Г. С. Сковороди [та ін. ; редкол.: Ю. Д. Бойчук, С. В. Бережна, М. П. Васильєва та ін.] – Харків, 2023. – С. 105–106.

4. Аналітичний звіт «Виявлення дітей у кожній області України, які залишилися без піклування та потребують підтримки внаслідок війни» за результатами виконання проєкту «Давайте знайдемо дитину» в межах проєкту Ради Європи «Протидія насильству над дітьми в Україні» (III етап) / Громадська спілка «Українська мережа за права дитини». Київ, 2022. 23 с. URL:<https://childrights.org.ua/projects/proyekt-davajte-znajdemodytnu/> (дата звернення: 14.04.2026). 5

. Андрухів О. І. Статус дітей сиріт в Україні в умовах війни / О. І. Андрухів. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. 2022. № 13. С. 76-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2022_13_10.

6. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л. М. Артюшкіна, А.О. Поляничко. – Суми : Сум ДПУ, 2002. – 268 с.

7. Балухтіна , О. (2021). НАСТАВНИЦТВО ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», (1(48), 19–23. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.19-23>

8. Бевз Г. Вплив деприваційних чинників на психічний розвиток дитини / Г. Бевз, О. Дорошенко // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К. : 2003

9. Безпалько О. В. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; заг. Ред. А. Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2002. С. 84

10. Бельо Л. Ю., Тарантаєва О. О. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни в Україні. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя

Одеської школи права): матеріали Міжнар. Наук.практ. Конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.): у 2 т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 678-681.

11. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — 342 с. 12. Бирик Д. Д. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти у воєнний та повоєнний період: механізми відновлення та згуртованості / Д. Д. Бирик. Науковий вісник Ужгородсько

12. Бирик Д. Д. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти у воєнний та повоєнний період: механізми відновлення та згуртованості / Д. Д. Бирик. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. 68 Соціальна робота. 2025. Вип. 1. С. 27-31. URL: <https://visnykped.uzhnu.edu.ua/article/view/329972>

13. Благодійна недержавна організація «SOS дитяче містечко». URL: <https://sos-ukraine.org/> (дата звернення: 29.04.2026)

14. Благодійна організація «Надія і житло для дітей» (Hope and Homes for Children). URL: <http://www.hopeandhomes.org.ua/> (дата звернення: 23.02.2026)

15. Благодійна організація Партнерство «Кожній дитині». URL: <http://www.p4ec.org.ua/ua/about> (дата звернення: 17.03.2026) 16. Благодійний фонд «Зміни одне життя – Україна». URL: <https://changeonelife.ua/about>

17. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. Посібник / І. М. Богданова. – К.: Знання, 2008. – 343 с. – (Бібліотека соціального педагога).

18. Бондаренко Т.В. Вплив значущих ідентифікацій на розвиток адаптації прийомної дитини. Наука і освіта. Одеса, 2012. №10. С. 38–41.

19. Борисова В. І. Форми соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавленим батьківського піклування, до самостійного життя. Актуальні проблеми приватного права : матеріали XVII наук.-практ. Конф. (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 16

20. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можливості його використання в Україні.

Entrepreneurship. Economy and Law. 2020. С. 59-64. URL:<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/12.pdf>

21. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. Трудове право. Право соціального забезпечення. 2020. № 1. С. 59

22. Галатир І. А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві / І. А. Галатир // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 19. С. 10 – 12.

23. Грабовська Г. М. Прийомна сім'я як форма опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: виклики сьогодення / Г. М. Грабовська, К. В. Галатенко. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2022. № 2. С. 106–112.

24. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час військових дій. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 2. С. 80–84.

25. Гук О.Ф, Удовенко Ю. М. Забезпечення організації процесу наставництва для дітей-сиріт в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота. 2020. №1(6). С.27–31. 26. Кальченко Л. В. Технологія реінтеграції вихованців інтернатних закладів до біологічної сім'ї як практичний інструмент системи превенції соціального сирітства. Веб-сайт. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.15587%2F2519-4984.2017.119956> (дата звернення : 13.01.2026 р.)

27. Коваленко О.О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: дис. Кан. Соціол. Наук: 22.00.03 / Коваленко О.О. ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2006. – 212 с

28. Кримчак Л. Ю. Проблеми соціальної адаптації дітей-сиріт до майбутньої життєдіяльності. Вісник ДНУ. Педагогіка і психологія. 2001. №7. С. 122125. 29. Курінна С., Курінний Я. Роль соціально-педагогічної підтримки дитини сироти у вирішенні проблем, пов'язаних з війною в Україні // Гуманізація навчально-виховного процесу. 2025. № 1 (107).

30. Леонова В. І. Наставництво як форма соціальної підтримки дітей у закладах соціального захисту. Соціальна педагогіка. 2019. №13. Т.2. С.133–136. 31. Леус О. Зарубіжний досвід соціальної допомоги дітям, які стали сиротами та залишилися без батьківського піклування внаслідок воєнних дій / Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування. 2024. Т. 1, № 12.

32. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. У першому півріччі українці усиновили 589 дітей без батьківського піклування [Електронний ресурс]. — 2025. — 30 лип. — Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-pershomu-pivrichchi-ukrainsi-usynovyly589-ditei-bez-batkivskoho-pikluvannia> (дата звернення: 17.11.2025)

33. Міщенко О.М., Сівакова Є.О. Реінтеграція дітей: концепція і сутність. Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації». 2021. № 2(46). С. 168.

34. Мусіюк Т. В. Становлення та розвиток інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. Збірник наукових праць ХНПУ мені Г.С. Сковороди «Право» 2023. № 38. С. 209-221 URL:<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/14123>

35. Овсянецька Л. Соціальна адаптація особистості у світлі психологічних теорій. Зб. Наук. Праць Інституту психології ім. Г. Костюка. TVIII, вип. 2. Київ, 2006. С. 206–211.

36. Пеша І.В. Соціальний захист сиріт та підлітків, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) /І.В. Пеша. – К.: Логос, 2000 – 87 с

37. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866: станом на 09.11.2025 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.04.2025 р.)

38. ПІДВАЛЬНА, Ю. (2023). СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА СИРОТАМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ. Ввічливість. Humanitas, (1), 92–97. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.13>

39. Пліско Є. Тіщенко В. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Професіоналізм педагога: теоретичні і методичні аспекти 2022. Т. 2. № 17. С. 42-51. URL:<http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/259992>

40. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 р. № 636/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6362022-%D0%BF#n36> (дата звернення: 18.02.2025)

41. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV : станом на 15 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 12.04.2026).

42. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905: станом на 18 бер. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2026).

43. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905: станом на 09.11.2025 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.12.2025 р.)

44. Про наставництво: Закон України від 18.12.2025 № 4744-IX: станом на 01 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4744-20#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

45. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 р. № 1201-р: станом на 22 берез. 2026

р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12012024-%%D1%80#Text> (дата звернення: 22.03.2026).

46. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302: станом на 09.07.2024 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.12.2025)

47. Роєнко, С. (2020). СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ. Соціальна робота та соціальна освіта, (4), 40–49. [https://doi.org/10.31499/26180715.1\(4\).2020.215438](https://doi.org/10.31499/26180715.1(4).2020.215438)

48. Розвиток громадянської спрямованості особистості в юнацькому віці : монографія / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології особистості ім. П. Р. Чамати ; за ред. М. Й. Боришевського. – Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 167-175

49. Руденко, Ю. Ю. (2021). ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, (200), 120-124. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-200-120-124>

50. Сисоєва С.О., Литовченко О.В., & Куниця Т.Ю. Соціально-педагогічний супровід учнів в умовах воєнного стану в Україні: подолання особистісної крихкості і обмежень. Вісник НАПН України 2025. Т. 7. № 2. URL:<https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7203>

51. Соціалізація особистості : зб. Наук. Пр. / за ред. А. Й. Капської. – Київ : Логос, 2001. С. 120-145

52. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 червня 2022 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2022. 326 с.

53. СУЛІМЕНКО, О. (2022). СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В

УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. Ввічливість. Humanitas, (4), 61–68.
<https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9>

54. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні [Текст] : дис... д-ра пед. Наук: 13.00.05 / Зверева Ірина Дмитрівна ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1999. С.320

55. Терновець О.М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження [Електронний ресурс] / О.М. Терновець // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – Ч. I. – № 5 (240). – Режим доступу: <http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/2012/>.

56. Терновець О.М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема / О.М. Терновець // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 3. – С. 61-68.

57. Удовенко Ю. М., «Вплив несприятливих умов соціалізації на психічний розвиток дитини», дис. Канд. Наук: 19.00.05, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2007, 201 с.

58. Чистяк О. В. Особливості психічного розвитку дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014. № 2 (23). С. 266–272

59. Яремчук В. В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема / В. В. Яремчук // Вісник психології і педагогіки ПНУ ім. В. Стефаника. – 2010. – № 15. С. 7-10.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики самооцінки «Сходинок» (В. Г. Щур)

Мета: вивчення особливостей самооцінки дитини, а також її уявлень про ставлення до неї з боку значущих дорослих та однолітків.

Обладнання: аркуш паперу із зображенням сходів, що мають 7 ступенів (сходинок), фігурка дитини або олівець. Інструкція для дитини:

«Подивися на ці сходинки. Якщо ми розсадимо на них усіх дітей, то на найвищій сходинці (сьомій) опиняться найкращі діти: найрозумніші, найдобріші, найслухняніші. На найнижчій (першій) — не дуже хороші діти (ліниві, неслухняні). Чим вища сходинка, тим краща дитина.

1. Познач, на якій сходинці стоїш ти. Поясни, чому.
2. Познач, на яку сходинку тебе поставить мама.
3. Познач, на яку сходинку тебе поставить вчитель (вихователь)».

Інтерпретація результатів:

Кількісний аналіз (рівень самооцінки):

1–3 сходинки: Низька самооцінка. Свідчить про невпевненість, можливу депресивність або високий рівень тривожності.

4–6 сходинки: Адекватна самооцінка. Дитина адекватно оцінює свої можливості та має позитивне ставлення до себе.

7 сходинка: Завищена самооцінка. Для дітей дошкільного віку є віковою нормою; для молодших школярів може бути ознакою некритичного ставлення до себе.

Якісний аналіз:

Збіг оцінок: Якщо дитина вважає, що дорослі поставлять її на ту ж сходинку, що й вона сама — це ознака емоційного благополуччя.

Розбіжність оцінок: Якщо дитина ставить себе значно нижче, ніж її (на її думку) оцінять дорослі, це може бути ознакою завищених вимог до себе. Якщо ж дитина ставить себе високо, а на думку дорослих ставить себе низько — це ознака конфлікту або відчуття несправедливості.

Додаток В

Анкета: «Мій шлях до самостійності»

Привіт! Зовсім скоро ти розпочнеш доросле життя поза межами закладу. Ця анкета допоможе нам зрозуміти, які навички тобі вже підкорилися, а в чому тобі потрібна підтримка. Опитування анонімне, тому будь максимально відвертим..

Блок 1: Побут та фінанси

1. Чи відчуваєш ти тривогу, коли думаєш про те, що тобі доведеться самотійно розраховувати свій бюджет (купувати їжу, одяг, платити за житло)?

- Так, дуже хвилююся.
- Трохи хвилююся, але думаю, що впораюся.
- Зовсім не хвилююся, я до цього готовий(-а).

2. Спробуй вказати приблизну суму: скільки зараз коштує базовий набір продуктів та засобів гігієни на одну людину на місяць?

Сума: _____ грн.

3. Чи знаєш ти, як оплачувати комунальні послуги (світло, вода, газ) та як правильно підписати договір оренди квартири?

- Так, знаю весь процес.
- Маю загальне уявлення, але ніколи цього не робив(-ла).
- Не маю жодного уявлення.

Блок 2: Твої права

4. Чи знаєш ти, де зараз знаходяться документи, що підтверджують твоє право на житло (або право на чергу для його отримання)?

- Так, я точно знаю, які це документи і де вони.
- Чув(-ла) про це, але не впевнений(-а), які саме документи потрібні.
- Ні, не знаю.

5. Уяви, що твої права порушили або виник складний конфлікт. До якої установи чи організації ти звернешся за безкоштовною юридичною допомогою?

Назва: _____

Блок 3: Професія та майбутнє

6. Чим ти керувався(-лася) при виборі навчального закладу для вступу?

- Обрав(-ла) те, що мені справді цікаво і де я маю здібності.
- Там навчалися мої друзі/знайомі.
- Там надають повне забезпечення (одяг, харчування) та гуртожиток.
- Інше: _____

7. Як ти вважаєш, чи впливає статус «сироти» на можливість отримати престижну роботу в майбутньому?

- Ні, вирішальними є знання, навички та власні зусилля.

- Так, це може створювати певні труднощі або упереджене ставлення.
- Важко сказати.

Блок 4: Стосунки та сім'я

8. Чи є у тебе страх, що в майбутньому ти не зможеш правильно виховати власних дітей?

- Так, часто про це думаю.
- Іноді такі думки виникають.
- Ні, я впевнений(-а) у собі.

9. Уяви своє життя через рік після випуску. Що допоможе тобі почуватися впевнено та не сумувати на самоті?

- Мати поруч близьку людину або створити власну родину.
- Мати коло надійних друзів.
- Професійно самореалізуватись.
- Досягати успіхів у навчанні та відкривати в собі нові таланти.

Блок 5: Підтримка та довіра

10. Чи хотів(-ла) б ти мати наставника — дорослу людину (не з персоналу закладу), з якою можна порадитися з будь-яких питань у перший рік самостійного життя?

- Так, мені це дуже потрібно.
- Можливо, але не впевнений(-а).
- Ні, я впораюся сам(а).

11. Кому ти більше довіряєш у вирішенні своїх проблем? (Обери одну відповідь)

- Державним органам соціального захисту.
- Вчителям
- Друзям або знайомим.
- Волонтерам або громадським організаціям.
- Нікому, покладаюся тільки на себе.

Дякуємо за щирість! Твої відповіді допоможуть нам зробити твою підготовку до випуску легшою.

Привіт,! Це не уроки і не контрольна. Ми просто хочемо дізнатися, що ти любиш і про що мрієш. Тут немає «правильних» чи «неправильних» відповідей.

Обведи варіант, який тобі найбільше подобається.

1. Якби до тебе прийшов добрий чарівник і міг здійснити лише одне бажання, що б ти обрав(-ла)?

- Багато солодошів та іграшок.
- Щоб до мене приїхала близька людина.
- Знайти справжнього найкращого друга.
- Піти до когось у гості на вихідні.

2. Уяви, що ти випадково розлив(-ла) чай або розбив(-ла) вазу. Про що ти подумаєш першим?

- «Нічого страшного, я приберу».
- «Мене будуть сварити, я знову зробив(-ла) щось не так».
- «Мені дуже страшно, краще нікому не казати».

3. Чи буває так, що тобі просто хочеться, щоб хтось дорослий тебе обійняв або потримав за руку.

- Так, часто.
- Іноді.
- Ні, мені це не потрібно.

4. Коли тобі дуже сумно або щось болить, що ти робиш?

- Розповім вихователю або вчителю.
- Розповім тільки своєму другові/подрузі.
- Буду мовчати і нікому не скажу.

5. Чи боїшся ти залишатися один/одна у кімнаті чи в коридорі?

- Так, мені стає сумно або страшно.
- Ні, мені подобається бути самому/самій.

6. Яка думка тебе лякає найбільше?

- Що я загублю свою улюблену річ.
- Що на мене будуть сваритися через дрібницю.
- Що я залишуся зовсім один, без друзів.
- Інше _____.

7. Чи є у тебе річ, яку ти вважаєш «своїм таємним скарбом»?

- Так, і я ховаю її, щоб ніхто не взяв.
- Так, але мені немає де її надійно сховати.
- Ні, у мене всі речі спільні з іншими.

8. Якби в тебе був ключ від твоєї кімнати, ти б зачинявся(-лася) там іноді?

- Так, щоб відпочити від усіх.
- Тільки якщо мені сумно.
- Ні, мені страшно бути за зачиненими дверима.

9. Чи дратує тебе, коли хтось інший бере твої речі (олівці, одяг) без дозволу?

- Дуже дратує.
- Мені все одно.
- Я боюся про це сказати.

10. Уяви, що тобі наснився дуже страшний сон. Кому ти про нього розкажеш вранці?

- Своєму другу/подрузі.
- Вихователю.
- Нікому, буду тримати в собі.

11. Чи є в школі чи в ліцеї дорослий, до якого ти можеш підійти і просто поговорити, коли тобі сумно?

- Так, є така людина.
- Є, але я боюся підходити.
- Ні, такої людини немає.

12. Якщо в тебе щось відібрали старші діти, ти підеш просити допомоги у вчителя?

- Так, я вірю, що мені допоможуть.
- Ні, я буду розбиратися сам(а) або промовчу.

13. Коли вчитель каже: «Зараз будемо робити складне завдання», про що ти думаєш?

- «О, цікаво спробувати!»
- «У мене знову нічого не вийде».
- «Краще я взагалі не буду починати».

14. Як часто тебе хвалять за те, що ти щось зробив(-ла) добре (навіть якщо це дрібниця)?

- Кожного дня.
- Рідко
- Дуже рідко.
- Тільки коли я отримую найвищу оцінку.

15. Чи хотів(-ла) б ти вчитися краще, якби за кожну маленьку перемогу тобі казали «Я тобою пишаюся»?

- Так, це б мені дуже допомогло.
- Я і так стараюся.
- Мені все одно.

16. Обери речення, яке тобі найбільше підходить:

- Мені подобається вчитися, це цікаво.
- Мені важко вчитися, я втомлююся.
- Я не хочу вчитися, бо мене рідко хвалять за успіхи.